

Lunds universitet

Historiska institutionen

HISK01

Seminarieledare: Hanne Sanders

Handledare: Ulrika Holgersson

Datum: 8 maj, 2012, Kl: 14:00

Att göra en modern adel

Adelmötets identitet och politiska kultur under det tidiga 1900-talet

Magnus Bergman

Innehållsförteckning

1. Inledning och proble mformulering	1
2. Syfte och frågeställningar	3
3. Tidigare forskning	4
4. Teoretiska utgångspunkter	13
4.1. Identitet.....	13
4.2. Politisk kultur.....	16
5. Metod och källkritik	19
5.1 Disposition	21
6. Mot en nygammal adlighet	22
6.1. Det ärvda och bevarandet	22
6.2. Överordningen	32
6.3. Att förhålla sig till det moderna: adelns politiska kultur	39
7. Sammanfattning.....	49
8. Källor och litteratur	53

1. Inledning och problemformulering

Hur relevant är adeln idag? var titeln på ett tv-inslag som sändes på TV4:s *Nyhetsmorgon* på våren 2011. En ny bok i ämnet hade släppts.¹ Förutom programledarna och författaren var även en annan medarbetare på programmet närvarande, medlem av en gammal adelssläkt, dagen till ära upklädd i hovdräkt från 1700-talet. Samtalet kretsade kring adeln förr och nu, dess roll i olika skeenden av historien och dess levnadsvanor. Något direkt svar på den inledande frågan bidrogs det inte med, vilket väl är mycket att kräva av tre minuters morgon-tv, speciellt med tanke på att forskning kring adelns senare historia i stort sett är obefintlig. Kanske är det av den anledningen som frågan om adelns relevans idag är så svårbesvarad. Trots det fortsätter vårt moderna samhället att förhålla sig till adeln på olika sätt, om det så är genom herrgårdsromantiska tv-serier eller de debatter som då och då blossar upp i ämnet, senast manifesterat i Björn af Kleens bok *Jorden de ärvde*, om det svenska fideikommissystemet. Några år dessförinnan motionerades det från västerpartiets håll om att adeln skulle avskaffas, vilket resulterade i en viss medial uppståndelse. Motionärerna medgav att adeln för all del inte hade någon reell makt i samhället men att den utgjorde en orättvisa genom själva sin existens.

Inom den skönlitterära litteraturen har adelns nedgång inför en framstormande modernitet utgjort ett tacksamt motiv. Mest känd i genren är kanske *Brideshead revisited* (*En förlorad värld* på svenska), där familjen Flyte under det växande hotet från kommande världskrig drömmer sig tillbaka till en lyckligare tid. En svensk variant återfinns i Sven Delblancs romaner om Hedeby, där baron på Valla efter en rad själsliga och ekonomiska motgångar hellre går och dränker sig i ån än sväljer förnedringen i att sälja släktgården.

Om den svenska adeln har det skrivits en hel del även inom historievetenskapen, främst med fokus på dess guldålder under tidigmodern tid. Tidigare forskning kring adeln har också skett på en rad olika områden och med flera olika infallsvinklar. De har dock en sak gemensamt. Inget verk har på allvar tagit itu med adelns 1900-talshistoria. De tenderar att sluta sin historia runt år 1866, i undantagsfall runt år 1900: ”Ståndsriksdagens upphävande satte punkt för adelns historia – men det finns en efterhistoria också.”² Det finns för all del en poäng med en sådan periodisering; ett naturligt avslut, en naturlig början. Andra aktörer kliver in i rampljuset. En ny tid. Men den gamla eliten försvann inte

¹ Bo Erikssons *Svenska adelns historia*, mer om den senare.

² Eriksson, Bo 2011, *Svenska Adelns historia*, s. 405.

över en natt. Faktum är att den inte försvann alls. Ridarhuset står kvar, både institutionen och själva byggnaden, och vart tredje år hålls fortfarande de adelsmöten vars föregångare utgör underlaget för denna uppsats. Därmed inte sagt att inget har förändrats. Tvärtom. Det är själva kärnfrågan. Vad hände med adeln i det nya samhället? Kanske är det det Eriksson menar med märkliga begreppet ”efterhistoria”, som i hans bok berörs flyktigt i en epilög.

Utan att föregå mitt forskningsläge allt för mycket skulle jag i det här avsnittet vilja konstatera följande: inom adelsforskningen kan man säga att det finns två skolor, en äldre och en yngre. Den äldre skolan hävdar att adeln under 1800-talets gång blev utkonkurrerad av den framväxande borgerligheten och sedan levde en tynande tillvaro utan att göra så mycket väsen av sig. Den yngre skolan, initierad av Arno Mayers *The persistence of the Old Regime* från 1981, säger i stället att adeln lyckades ganska väl med att reproducera sin elitställning och idka korsbefruktning med borgerskapet.³

Inom svensk forskning har adelns resa från statsbärande stånd till mer blygsamma samhällspositioner utforskats främst av Ingvar Elmroth, Sten Carlsson, och senast av Göran Norrby, som trots stora skillnader i angreppssätt och resultat beskriver adelns utveckling under 1800-talet i termerna: ”pauperisering”, ”deklassering” respektive ”solnedgång”. Den yngre skolan sätter för all del adelns dödsdatum senare än den äldre men det är ett dödsdatum likafullt. Sett till status, makt och rikedom finns naturligtvis fog för sådant språkbruk. Nackdelen skulle eventuellt vara att det ger sken av att adeln efter den utmålade solnedgången försvann från scenen och tågade ut ur historien för att aldrig mer höras av. Det vore i så fall olyckligt. För vad är adelns utveckling efter år 1900 om inte ännu en förändringsprocess i en rad av många, som förtjänar att studeras som sådan.

Under 1800-talet rådde fortfarande ett rang- och överhetssamhälle. Adels elit kunde där förena sig med en växande icke-adlig elit (intellektuell eller kapitalistisk) och bevara en position i samhällets övre skikt. Först med industrisamhällets och rösträttsdemokratins egentliga genombrott raserades grunden definitivt för adelns sociala företrädesställning. Under 1900-talet har nivelleringsprocessen sedan fortsatt. Men det får bli en annan historia.⁴

Här finns anledning till nyfikenhet. Vad hände sen? Hur går en samhällsgrupp vidare efter sin ”solnedgång”, för att använda Norrbys term, hur anpassar den sig till en ny samhällsordning? Huruvida nivelleringsprocessen verkligen fortsatte eller inte kommer här att vara av minde intresse. Snarare hur adeln själv reagerade på och anpassade sig till ”industrisamhällets och rösträttsdemokratins egentliga genombrott”. För trots allt tal om

³ Norrby, Göran, 2005, *Adel i förvandling*, s. 12ff.

⁴ Ibid. s. 328.

utdöende och nivellering står Riddarhuset ännu kvar. Där anordnas baler, man delar ut pengar och man ger ut en egen medlemstidning. Adelskalendern publiceras fortfarande. Att ägna sig åt frågan *när* adeln ”dog ut” är enligt mig mindre intressant än frågan *hur* den ”överlevde”. Att påbörja ”en annan historia”, för att använda Norrbys ord, har sina fördelar och nackdelar. Till de sistnämnda hör den synnerligen viktiga frågan: var ska man börja? Att behandla hela adelns 1900-talshistoria faller naturligtvis utanför magisteruppsatsens begränsade utrymme. Jag har därför valt att fokusera på åren mellan 1911-1921, detta av två anledningar. För det första var det under dessa år som den ovan nämnda demokratin fick sitt genombrott i Sverige. För det andra avskaffades under den här perioden några av adelns kvarvarande privilegier. Även om dessa saknade någon större praktisk innebörd kom deras avskaffande att, som vi ska se, ge upphov till en betydande diskussion inom riddarhusets väggar kring adelns villkor.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka hur adelsmötet *gjorde adel* under perioden 1911-1921 i förhållande till det moderna samhället.

Denna ansats bygger på antagandet att adeln var tvungen att omförhandla sin identitet när resten av samhället moderniserades, demokratiserades och när adelns sista privilegier avskaffades. Att så skedde anser jag framkommer vid den analys som följer.

Formulerade mötesdeltagarna på adelsmötet en utpräglad adlig identitet, och i så fall hur såg den ut?

Fanns det en utpräglad adlig politisk kultur, och hur kan den i så fall beskrivas?

Den första frågan kommer att vara en fortsättning på Göran Norrbys forskning till adlig identitet under 1800-talet. Den identitet han tecknar kommer att vara utgångspunkt för att se om den adliga identiteten var statisk, om den förändrats och i så fall på vilket sätt.

Den andra frågan kommer att ta avstamp i begreppet politisk kultur. Begreppet har främst används av äldrehistoriker och fokuserat mer på politisk form än innehåll. Jag kommer dock fokusera på det senare, snarare än mötesgång, antalet deltagare o.s.v. Målet

är att skildra adelsmötets politiska vilja och på så sätt få en uppfattning om hur de ville att ståndet skulle agera.

Här vore naturligtvis önskvärt att ställa en fråga angående förändringar i den adliga kulturen över tid. På grund av forskningsekonomiska omständigheter presenterar sig dock ett välkänt dilemma: antingen göra nedslag, och förlora i skärpa, eller koncentrera sig på en kortare, sammanhängande period, och därmed försvaga förändringsperspektivet. Eftersom ämnet ännu är outforskat har jag valt att gå den senare vägen.

Vad menar jag då med adlig kultur? Klassificeringen ”adlig” är på samma gång enkel och problematisk. Å ena sidan finns alla medlemmar av introducerade adelsätter redovisade i adelskalendern, men att anta att alla dessa individer per automatik skulle vara bärare av en adlig kultur och eller identitet är nog en mer än lovlig förenkling. Nu som då fanns säkert en del adelspersoner som inte kände sig särskilt ”adliga”, eller brydde sig nämnvärt om ”ståndet”. Snarare handlar det om det man inom marxistisk forskning kallar för klassmedvetande. Om man formulerar ett syfte för adeln, om man kommer med utsagor om vad det innebär att vara adlig och vad en sådan tillhörighet förpliktigar, åsikter om hur adeln som grupp bör handla i politiska frågor, talar man i en adlig kulturell kontext.

3. Tidigare forskning

Det ska genast sägas att forskningen kring den svenska adelns 1900-talshistoria knappast är uttömmande. Vad gäller svensk forskning kring adeln har tyngdpunkten snarare legat på dess storhetstid under tidigmodern tid, med bidrag från bl.a. Peter Englund, Peter Ullgren, och Bo Eriksson. Den här delen av uppsatsen kommer dock att fokusera på verk som studerar senare tider. 1866 har för några adelsforskare blivit ett naturligt slut, senast sträcker sig undersökningar till runt 1900. Som nämnts tidigare har den forskningen fokuserat på adelns nedgång, där en äldre skola som betonar adelns tillbakagång till förmån för medelklassen, står mot en nyare skola, som å sin sida hävdar adelns mer lyckade anpassning till det nittonde århundradets nya förutsättningar. Detta gäller såväl inom svensk historieforskning som inom europeisk.⁵

Tanken att adeln successivt förlorade sin hävdvunna position är inte ny. B. M. von Willebrands verk *Den Svenska Adeln* kom ut 1932, alltså ett tiotal år efter uppsatsens tidsram, men får väl ändå betraktas som relativt samtida med källmaterialet. Som sagt kom

⁵ Norrby, 2005, s.12ff.

Den Svenska adeln ut 1932, och låg på ett sätt nog rätt i sin tid. von Willebrands rasbiologiska tankegång lyder ungefär som följer: adelns arvs massa är bättre än genomsnittet, detta på grund av goda egenskaper hos de förfäder, som på grund av dessa goda egenskaper var framstående individer och som därför en gång blev adlade. Själva adelskapet är alltså ett bevis på goda genetiska egenskaper. På grund av adelns exklusiva giftermåls politik – man gifte sig nästan enbart med varandra – hade dessa goda egenskaper förstärks genom åren. Willebrand noterar att detta äktenskapsmönster förändrats, och att adeln i större mån börjat söka partners utanför gruppen.⁶ Det var ingen bra idé:

De adliga släkterna [...] om de vill leva, skola gifta in sig blott i släkter, som genom att bliva *gamla* hava visat att de äro ett urval av kraftig ras. [...] Den ström av osorterat blod, som nu i myckenhet ledes in i adeln icke är ett styrkemedel, utan en injektion av svaghet i en förut stark kropp.⁷

Denna process kunde leda till en långtgående deklassering, alltså en nedåtgående klassresa. Ofta, men inte alltid, på grund av biologisk degenerering genom inflytande av ”vanligt” blod.⁸ Under sådana omständigheter såg framtiden mörk ut för adeln:

... den sociala granskningen av adeln giver bilden av ett stånd, som beslutat stiga ned från sin ställning och på bred front slå till reträtt. Som lantadel, som exklusivt släktförbund, som finansaristokrati och såsom bärare av höga kulturställningar har våra dagars adel förtunnats och förbleknats.⁹

När det kommer till adelsforskare är nog von Willebrand tämligen ensam om det rasbiologiska synsätten. Men slutsatsen och beskrivningen av adelns ställning i det moderna samhället är närmast arketypisk:

I en tid, vilken som vår mera än någon annan gjort till sin uppgift att hävda jämlikhetens och demokratins ideal gentemot ståndssamhällets fördomar, kan det synas vara fåfång möda att ägna tid och arbete åt en undersökning av ett stånd, vilket man redan velat betrakta såsom definitivt utmönstrat från allt inflytelserikt deltagande i gestaltningen av samhällets liv. Såsom riksstånd avträdde ju Sveriges adel från den politiska skådebanan redan för en mansålder sedan och såsom en opolitisk aristokrati har den därefter sett sina ställningar erövrats, den ena efter den andra. Den nya tiden har trängt ut adeln från dess härskande position inom styrelse och förvaltning, från dess dominerande jordbesittning, från dess forna rikedomställning och från dess sociala exklusivitet. I den dag som är utgör adeln ej längre någon sluten kast för sig, rik och mäktig som fordom, utan blott en fraktion inom den borgerliga överklassen, vars liv den delar.¹⁰

⁶ von Willebrand, 1932, s. 119.

⁷ Ibid. s. 120

⁸ Ibid. s. 147.

⁹ Ibid. s. 179.

¹⁰ Ibid. s. 7.

Åsikten att adeln under 1800-talet tappade sin elitposition i samhället har också framförts av mer sentida och seriösa forskare, främst företrädd av Ingvar Elmroth och Sten Carlsson. I den förstnämndes *Från överklass till medelklass* från 2001, (omarbetad version av *Förkult och fosterland* från 1981) undersöks adelns sociala mobilitet under tidigmodern tid fram till år 1900. Som titeln skvallrar om är tesen att en storskalig deklassering skedde, främst under 1800-talet, då den gamla feodalt präglade adeln till stora delar övergick till en medelklass, något som gällde främst nyadlade släkter. Detta kopplas samman med samhällets övriga utveckling och det betonas att adelns prägel som tjänstadel försvagades till förmån för ett mer meritokratiskt system:

Under 1700-talets senare del kan man urskilja nya inslag i det tidigare sociala mönstret. I och med att vi börjar möta ett ökande antal adelsmän sysselsatta inom andra näringsgrenar än tidigare, börjar adeln förlora sin prägel av offentligt stånd. Det leder till att upp emot hälften av adelns unga söner inom loppet av ett halvt århundrade söker sin utkomst på helt andra områden än tidigare generationer. I mångt och mycket kan det ses som ett uttryck för att adeln håller på att moderniseras i takt med samhällsutvecklingen i övrigt.¹¹

Vid 1800-talets slut återfanns stora delar av adeln i lägre tjänstemannapositioner. Enligt Elmroth innebar detta också att adelns sociala ställning blev lidande:

Den adel som mot 1800-talets slut i och med representationsreformen 1866 förlorar sin självskrivna ställning i riksdagen med allt vad det fört med sig av möjligheter till politiskt inflytande, har i mångt och mycket en helt annan social och yrkesmässig förankring i samhället än vad som varit fallet i det tidigare ståndssamhället. Under loppet av ungefär ett århundrade har adeln då till stor del förlorat sin ställning som tjänstadel, där tidigare framför allt krigsmakten i långt högre grad än civilförvaltningen varit den naturliga kopplingen till statsapparaten. I takt med denna utveckling har adelns sociala ställning försvagats.¹²

Sten Carlsson, å sin sida, har i *Ståndssamhälle och ståndspersoner* från 1949 sökt påvisa en kamp mellan adeln och den nya medelklassen; en kamp där medelklassen avgick med segern. För Carlsson är det privilegieförlusterna 1789 och 1809 som var adelns bane, och tillslut innebar en pauperisering för hela ståndet.¹³

Både dessa resultat tillbakavisas kraftigt i Göran Norrbys avhandling, *Adel i förvandling*, från 2005. Studien är den senast utkomna som undersöker perioden precis innan den tid som behandlas i den här uppsatsen. Norrby, som nyttjar både statistisk analys och personhistoriskt material, har till syfte att utröna i vilken mån adeln ”lyckades upprätthålla sin överordnade samhällsställning också under 1800-talet”, och utgår från

¹¹ Elmroth, Ingvar, 2001, *Från överklass till medelklass*, s. 176.

¹² Ibid. s. 301.

¹³ Norrby, 2005, s. 18.

frågeställningarna: vilka strategier använde man; hur utvecklades den sociala identiteten? Dessutom anlägger studien ett komparativt synsätt, där adelns förhållanden i Frankrike, Storbritannien och Preussen jämförs med svenska förhållanden.¹⁴ Elmroths undersökning kritiserar som sagt av Norrby:

Den nedåtriktade rörligheten generation för generation, som Elmroth vill påvisa, är således inte en process, som plötsligt aktualiserades i samband med det s.k. ståndssamhällets upplösning. I själva verket rör det sig om en helt normal elitcirkulation.¹⁵

Även mot Sten Carlsson är Norrby kritisk:

När det gäller Sten Carlssons teser, har denna avhandling visat, att 1800-talets strukturomvandling inte kan reduceras till en kamp mellan en adlig överklass och en (i princip) ofrälse medelklass, eller till en kamp mellan fast och rörligt kapital, mellan lantbruks- och industrinäringar.¹⁶

Mot båda dessa synsätt ställer Norrby sina egna resultat:

Mot adligt förfall får således ställas lyckad anpassning. Adels kapitaltillgångar – ekonomiska, symboliska (inte minst kulturella) och sociala – möjliggjorde i allmänhet för adeln att ta sig ur de gamla hjulspåren och med relativ framgång ställa om till andra fält än de traditionellt adliga. Den sociala reproduktionsprocessen fick andra förutsättningar, men den fungerad ändå ganska väl.¹⁷

En av de första svenska adelsstudierna som betonade integration snarare än undergång är Angela Rundquists *Blått blod och liljevita händer* från 1989. Det är en kvinnohistorisk, etnologisk avhandling med fokus på åren mellan 1850-1900. Avhandlingen är också fokuserad på aristokratin, d.v.s. den rikaste delen av adeln, snarare än hela ståndet. Skillnaden är viktig. De ekonomiska och statusmässiga skillnaderna inom adeln har alltid varit stora. Frågan i vilken mån adelsmötenas verksamhet riktade sig till, eller var av intresse för hela adeln, eller enbart en viss grupp inom den är vansklig. Å ena sidan är närvaron stundtals ganska hög, å andra är det naturligtvis svårt att uttala sig om i vilken mån samtliga adelspersoner satte något värde i Riddarhusets verksamhet. Mest intressant för min uppsats är Rundquists resultat beträffande sammanhållningen inom gruppen. Delad kultur, delat ursprung och de exklusiva släktnamnen var det som band samman aristokratin

¹⁴ Ibid. s. 20.

¹⁵ Ibid. s. 326f.

¹⁶ Ibid. s. 327.

¹⁷ Ibid. s. 328.

under andra halvan av 1800-talet.¹⁸ En vi-känsla var tydlig under perioden. Denna känsla av samhörighet var mångfacetterad. Den utgick inte bara ifrån ett gemensamt politiskt eller ekonomiskt nu, utan också ifrån ett gemensamt då. ”Klasskänslan kom inifrån menade en adelsman, ty individerna gjorde anspråk på att besitta en medfödd och nedärvd värdighet.”¹⁹ Denna medfödda känsla av överlägsenhet byggde på tanken om det rena blåa blodet, en föreställning om att framstående förfäder också fick framstående ättlingar. Detta gjorde att släktskap var viktigt. De historiska tidslinjerna för aristokratin var långa. Ju längre tillbaka släkten kunde spåras desto bättre.²⁰ Även släktskap med varandra var viktigt och bidrog till känslan av samhörighet. Ståndssamhällets avskaffande gjorde inte slut på den upplevda gemenskapen, snarare tvärtom: ”När samhället inte längre offentligt godtog särställning för vissa grupper i kraft av deras rang, blev kulturarv och traditionskomplex ett sammanfogande kitt i den aristokratiska överklassen.”²¹ En central del i denna samhörighet var förhållandet till resten av samhället, finns ett ”vi”, finns ju också ett ”dem”. Aristokratins distinktion gentemot resten av samhället grundade sig på att hävda sin särart, både genom genealogi, och genom vanor, traditioner och livsstil.²² ”De andra” i aristokratins fall var ofta, enligt Rundquist, en påträngande övre borgarklass. Nykomlingar med pengar och makt men inte de långa traditioner som adeln hade att luta sig mot. Mot den fienden blev hävdandet av särart ett effektivt vapen för att behålla status. Om det är någon annan samhällsgrupp än adeln som figurerar i mitt källmaterial är det knappast högborgerskapet. Snarare är det, som vi ska se, arbetarklassen och deras politiska företrädare. Vid sekelskiftet 1900 verkar aristokratins känsla för gemenskap inte ha rubbats nämnvärt sedan mitten på 1800-talet. Att alla spår av denna gemenskap skulle vara borta två årtionden senare, när min undersökning börjar, finner jag otroligt. Dessutom är det värt att komma ihåg att många av de individer som medverkade på mötena var födda och uppväxta just under andra halvan av 1800-talet.

Om vi för ett ögonblick lyfter blicken utanför Sveriges gränser finner vi ett heltäckande perspektiv på adelns roll i de europeiska samhällena i Jonathan Dewalds *The European Nobility 1400-1800*, ett verk som dessutom är ganska typiskt för senare tiders adelsforskning. Adeln under denna tid hade trots sitt ringa antal – 1-2 % av den totala befolkningen – en dominerande ställning i så gott som alla europeiska samhällen, från

¹⁸ Rundquist, 1989, s. 13.

¹⁹ Ibid. s. 29.

²⁰ Ibid. s. 17.

²¹ Ibid. s. 32.

²² Ibid. s. 29.

medeltiden fram till och med 1800-talet.²³ Dewald tar som sagt ett helhetsgrepp på den europeiska adeln och betonar att det fanns regionala skillnader mellan medlemmar av ståndet från kontinenten, men att likheterna nog var större än dessa skillnader. Eller som en engelsman uttryckte det på 1700-talet: "A gentleman of Sweden differs but little, except in trifles, from one of every other country."²⁴ Adelsnans makt i det tidigmoderna Europa var förvånansvärt sammanhängande över tid. Trots stora förändringar under perioden som Dewald studerar lyckades adeln i de flesta länder bibehålla stor ekonomisk och politisk makt.²⁵ Om adelsnans makt var kontinuerlig var även oron för att förlora sin ställning det. Alexis de Tocqueville, citerad av Dewald, gjorde observationen vid mitten av 1800-talet att adelsnans nedgång var det centrala temat i hela Europas historia, ända från 1000-talet och framåt.²⁶ Trots att påståendet är överdrivet ser vi att idén om adelsnans nedgång och nära förestående död, som vi berörde i början, inte är ny. Dewald betonar att enskilda medlemmar av adeln för all del kunnat råka illa ut men att det inte innebar en nedgång för gruppen som helhet, men att dessa individers nödtorftiga existens ofta tolkades som just en sådan nedgång för hela adeln.²⁷ Dewald hävdar att de sentimentala och skräckartade skildringarna av adeln och dess nedgång under perioden 1400-1800 är missvisande. Tvärtom lyckades adeln generellt anpassa sig väl till de förändringar som dessa århundraden medförde.²⁸ Men efter 1800, vad hände då? Det faller utanför ramen för Dewalds undersökning men han hintar ändå om en framtid:

It [franska revolutionen] did not destroy the nobility, but it did undermine the last substantial differences that separated nobles from other wealthy and powerful members of their societies. It turned the nobles into one among several elements within a larger ruling class in European society.²⁹

Vidare:

The European nobilities survived by fitting themselves to their societies, by giving up elements of their separate identity. Hence a final paradox in the noble's history: the group became stronger through this process of renunciation, as it increasingly blended into a modernizing society.³⁰

²³ Dewald, Jonathan, 1996, *The European Nobility 1400-1800, New approaches to European history*, s. 1.

²⁴ Ibid. s. 3.

²⁵ Ibid. s. 5.

²⁶ Ibid. s. 7.

²⁷ Ibid. s. 10.

²⁸ Ibid. s. 13.

²⁹ Ibid. s. 197.

³⁰ Ibid. s. 201.

Dewalds exempel på adelns förvånansvärda förmåga att anpassa sig till nya förhållanden och ändå bibehålla en stor del av sin gruppidentitet väcker frågor. Han behandlar för all del tidigmodern tid, och har ett bredare perspektiv än jag har, men frågan är i vilken mån kan man tala om adelns död överhuvudtaget? Att dess situation har förändrats under radikalt under de senaste 200 åren är tydligt; och att forskarna, i varje fall i Sverige, inte ägnat adeln efter 1866 mycket intresse står också klart.

Det är också utanför Sverige som man stöter på forskning om 1900-talsadeln. En grupp som levde geografiskt nära den svenska adeln men under annorlunda förhållanden var den balttyska adeln på andra sidan Östersjön. Deras anpassning till moderniteten är i fokus i Heide W. Whelans *Adapting to Modernity*. Dessa ättlingar till medeltida erövrare levde kvar i Baltikum och styrde över den inhemska befolkningen ända in på 1900-talet då krig, uppror och revolutioner gjorde slut på deras maktposition. Men innan det hade de i mångt och mycket lyckats väl med att anpassa sig till tidens skiftande krav. Enligt Whelan var denna strävan i grunden en önskad övergång från "Herrschaftsstand" till "Führerschaft."³¹ Alltså från att feodalt härska, till att politisk leda. Den största delen av Whelans undersökning handlar om adelns mer handfasta strategier för att anpassa sig till samhällsutvecklingen. T.ex. berör en del av Whelans den balttyska adelns mentala och sociala reaktioner på olika aspekter av moderniteten. I takt med den ryska centralstatens ökande makt och kontroll över provinserna i slutet av 1800-talet avskaffades adelns privilegier och dess ekonomiska förutsättningar förändrades. I en förändrad omvärld blev adelns svar att vända sig inåt, att fokusera på "home and family".³² En del av denna fokus bestod i bildandet av släktföreningar, vars syfte var att öka släktgemenskapen, prestige, ära och status, och även att ge moraliskt och materiellt stöd.³³ Dessa föreningar fungerade alltså för att framhäva den egna släkten. På det mer kulturella planet reagerade den balttyska adeln genom att blicka bakåt. Den dåvarande tyska kulturen lockade inte, utan det var Goethes och Schillers Tyskland som hyllades.³⁴ Den balttyska adelns förutsättningar skilde sig på avgörande sätt från deras svenska ståndsbröders dito, men i balttyskarnas politiska strategier finns ändå vissa likheter med den svenska adelns försök att rädda det som räddas kunde, en osäkerhet inför framtiden som tog sig politiska uttryck. 1905 drabbades de baltiska provinserna i det ryska imperiet av politiska oroligheter när

³¹ Whelan, Heide W, 1999, *Adapting to Modernity. Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility*, s. 213.

³² Ibid. s. 228.

³³ Ibid. s. 240.

³⁴ Ibid. s. 229.

bönderna och arbetarna revolterade. Adeln, som befann sig i en maktställning, förordade ett militärt ingripande, vilket den ryska staten bidrog med. Efter att ordningen återställts med våld åtnjöt adeln ett litet uppsving när staten beviljade en rad av adelns politiska krav, men många av deras förslag, sedda som nödvändiga för adelns överlevnad, bönhördes ej. Och än viktigare: man alienerade den redan missnöjda lokalbefolkningen, något som skulle få ödesdiga följder för adeln. 1917 kom så revolutionen och under det efterföljande inbördeskriget upplöstes den balttyska adeln, vars majoritet redan då hade flytt till Tyskland.³⁵ Man ska nog akta sig för att dra för stora växlar på likheterna mellan den svenska och balttyska adeln. Dessa händelser nämns överhuvudtaget inte i mitt källmaterial. Den här uppsatsen har ju inte heller några komparativa ambitioner. Men händelserna i Baltikum illustrerar tydligt de utmaningar som adeln kunde stå inför under 1900-talets början, och även viljan från adeln själva att inte lämna fältet fritt utan att in i det sista försöka att ordna sin ställning till det bästa för den egna gruppen.

I *The decline and fall of the British aristocracy* studerar David Cannadine den brittiska aristokratin utifrån begreppen class, status and power, och skildrar ett upplösande av det förstnämnda, en kontinuitet hos det andra, och en nästan totala förlust av det sistnämnda. Nedgången i Storbritannien var även en del av en större adlig nedgång runtom hela Europa, där den gamla agrara eliten inte var rustad för de förändringar som en industrialiserad ekonomi och en ökad urbanisering förde med sig.³⁶ Missnöjet bland adeln med moderniteten och vad den bar med sig av demokratisering och ekonomiska förändringar återfanns på flera ställen på kontinenten. På många av dessa platser i Europa skedde denna omställning på betydligt våldsammare sätt än i Storbritannien, och i Sverige med för den delen.³⁷ Jämfört med många av händelserna på kontinenten förefaller den brittiska aristokratins fall som mjukt och gracefullt. Trots det sammanfattar Cannadine sin undersökning med att, för aristokratins del är lite eller inget som det än gång var:

The families who in their heyday were the lords of the earth are now often strangers in their own land. The descendants of the makers of history are much more usually its victims. The lions of yesteryear have become the unicorns of today.³⁸

Dock är det en annan aspekt av Cannadines verk som jag här kommer att fokusera på. Men först ett kort sidospår till Sverige och våra dagar: År 2009 fick adeln återigen lite

³⁵ Ibid. s. 309ff.

³⁶ Cannadine, David, 1990, *The decline and fall of the British aristocracy*, s. 698.

³⁷ Ibid. s. 699.

³⁸ Ibid. s. 708.

uppmärksamhet i Sverige. Detta i samband med journalisten Björn af Kleens bok *Jorden de ärvde*, med fokus på fideikommissfrågan. Ett fideikommiss är en "egendom som till följd av t.ex. förordnande eller testamente för alltid skulle stanna inom en viss släkt. Fideikommiss infördes under 1600-talet. Arvsformen är numera avskaffad."³⁹ Avskaffad ja, men i vissa undantagsfall förlängd. Egendomen stannar inom släkten genom att äldste sonen ärver fadern och eventuella syskon blir arvslösa. Detta bruk fortsätter alltså på vissa adelsägda gods i Sverige, trots flertalet avvecklingsförsök. På senare tid har dock från statligt håll en omvärdering av fideikommisssystemet ägt rum. Angående en statlig utredning i frågan från 1995 skriver af Kleen:

Utredningen försäkrar att en godsmiljö "inte alltid" behöver "tillhöra samma släkt i många generationer för att behålla ett kulturhistoriskt värde". En försäljning till person med "bevarandebeståndet" kan också vara lyckad ur kulturhistoriskt synpunkt, men likväl "ligger det ofta ett stort värde i en behållen släktanknytning, därför att just den normalt ger den nuvarande innehavaren ett medfött och automatiskt intresse för bevarandefrågor."⁴⁰

Adeln kopplas på det här sättet samman med "kulturhistoriskt värde". Om ett gods ägs av samma släkt som ägt det i generationer (det torde nästan enbart röra sig om adliga släkter) är det kulturhistoriska värdet större, eller ger i varje fall ett garanterat bevarandebestånd. Cannadine har i *The decline and fall of the British aristocracy*, och även i ett annat verk, *Aspects of aristocracy*, formulerat en liknande tanke beträffande den brittiska adeln och den "cult of the country house" som han påstår uppstått på de brittiska öarna efter adelns omtumlande 1900-tal:

It is, of course, no coincidence that the rise of the cult of the country house has taken place in precisely the same century which has witnessed the decline and fall of the aristocracy as a self-conscious, self-confident elite of wealth, power and status. Indeed, in some ways there can be no doubt that the cult of the country house is yet another attempt by what remains of the aristocracy to safeguard its increasingly uncertain and beleaguered future.⁴¹

Cannadine ser alltså detta som en medveten strategi och kopplar även ihop den med de förändringar som 1900-talet förde med sig. Adeln och godskulturen hör ihop. Dessutom vilar denna kult, enligt Cannadine, på två föreställningar: dels adelns överlägsenhet och en sorts nostalgi som förutsätter att godslivet var finare, högre och vackrare än någon annan form av tillvaro. Dessa två argument används för att adeln ska få stanna på sina gods, med

³⁹ <http://www.ne.se/fideikommiss>, Nationalencyklopedin, hämtad 2011-12-29.

⁴⁰ af Kleen, Björn, 2009, *Jorden de ärvde*, s. 25.

⁴¹ Cannadine, David, 1994, *Aspects of aristocracy*, s. 245.

hjälp av olika ekonomiska bidrag.⁴² Storbritannien är Storbritannien och Sverige är Sverige. Men den handfasta kopplingen mellan adeln idag och det kulturarv som deras förfäder lämnat efter sig är intressant, och något vi ska få tillfälle att återkomma till.

Cannadines rön är här intressanta av den anledningen att de pekar ut en väg framåt även för svensk modern adelsforskning. Med allt ovanstående i åtanke karaktärisera läget inom forskningsfältet på följande sätt. Adeln lyckades att i högre utsträckning anpassa sig till 1800-talets förändringar än den äldre forskningen trott. Vid 1900-talets början upphör forskarnas intresse för adeln. Eriksson sätter 1866 som adelns dödsdatum. Norrby profeterar om att nivelleringsprocessen fortsatte under det tjugonde århundradet men verkar inte ha någon forskning att stödja detta på. Själv anser jag att adeln alltjämt förtjänar att studeras. I min kandidatuppsats blev resultatet att bevarandet av ett kulturarv under 1900-talets mitt seglade upp som adelns nya huvuduppgift. Det resultatet liknar Cannadines slutsatser, som i svenskt avseende stöds av Björn af Kleen, om än ovetenskapligt.

4. Teoretiska utgångspunkter

4.1. Identitet

En av de två delar som utgör uppsatsen analys behandlar som nämnts ovan den adliga identiteten. Jag anser detta vara ganska naturligt, då den adliga identiteten under tidsperioden borde ha utmanats av moderna ideal. Till sin form kommer avsnittet vara en sorts fortsättning på den bild av den adliga identiteten under 1800-talet som Göran Norrby tecknar i sin avhandling.

Adlig är något man är, något man föds in i. Att man därför skulle känna sig delaktig i en adlig gemenskap är däremot inte självklart. Det kan väl i sammanhanget antas att de som dök upp på adelsmötet kände en sådan gemenskap, och att de som inte gjorde det hellre stannade hemma. Hur ska vi då förstå begreppet identitet?

Perhaps it is more accurate to understand identity as the interface between a private sense of self that includes conscious and unconscious feelings, rational and irrational motivations, personal beliefs and values, and those factors that constitute the social context in which we experience those feelings and motivations [...] If our deepest desires and our most personal

⁴² Ibid. s. 243.

experiences constitute an individual consciousness, then identity is the way we may choose to represent ourselves and our thoughts, beliefs and emotions in the social world.⁴³

För att tala med en annan identitetsforskare, Thomas Hylland Eriksen, utgörs ”the private sense of self” av det *subjektiva*, och den sociala kontexten av det *objektiva*:

Den enskildes tillhörighet är både förutbestämd av objektiva egenskaper och resultat av personliga val. Den självreflekterande nivån av jaget, där en person kan ställa sig frågor av typen ’vem är jag?’, ’vad tillhör jag?’, ’var hör min lojalitet djupast sett hemma?’, eventuellt ’varför ska jag föredra en gemenskap framför en annan?’ kallar jag den subjektiva nivån. Den mer hårdprogrammerade nivån av erfarenheter, av vilka många stelnat i ett kroppsligt *habitus* – vanor i tanke och handling som sällan eller aldrig kan väljas bort – kommer jag att kalla den objektiva nivån.⁴⁴

Den objektiva nivån kommer jag att förstå som själva adelskapet. Som nämnts är det inget man kan välja till eller bort. Den subjektiva identitet är hur man väljer att presentera och tänka kring sig själv och sin gruppstillhörighet. Metodologiskt kommer jag att leta efter frågeställningar av den typ som Eriksen nämner. Uttalanden om vad det innebär att vara adlig, om en sådan identitet fortfarande anses relevant kommer stå i fokus. Samtidigt är den ett sätt att dela in sig själv och andra i kategorier, därför kommer även synen på eventuella skillnader mellan adlig och ofrälse belysas.⁴⁵

En identitet är alltså dels ett mer eller mindre medvetet val av individen, dels en formulerad tillhörighet. En identifikation sker inte enbart på individbasis utan formas och formuleras också i samband med kollektiva situationer, adelsmötet i det här fallet. Eriksen betonar att själva identifikationen sker situationellt, att känslan av tillhörighet förändras beroende på situation.⁴⁶ Adelsmötet torde vara en situation där just deltagarnas adliga identitet kommer till uttryck.

Undersökningen av adlig identitet kommer att ta avstamp i Göran Norrbys tidigare forskning på området. Jag ska här i korta ordalag återge den bild som han tecknar över den adliga identiteten under 1800-talet, fram till år 1900 och de förändringar som han anser att den genomgick:

Ståndsidentiteten tunnades successivt ut. Längre dröjde dock flera av dess beståndsdelar kvar. Många storgodsägare i anrika familjer behöll sin respekt för börd och jord. Ett positivt drag är det inre krav på ansvar för det allmänna, som ännu gav viss legitimitet åt delar av adeln. I värsta fall visade sig den adliga identiteten bara från sin sämsta sida, dvs. som överklassattityder. Andra adelsmän lyckades å sin sida reproducera elitpositioner på olika

⁴³ Giles, Judy & Middleton, Tim, 1999, *Studying culture, a practical introduction*, s. 32.

⁴⁴ Hylland Eriksen, Thomas, 1996, *Historia, myt och identitet*, s. 53.

⁴⁵ Giles & Middleton, 1999, s. 54.

⁴⁶ Eriksen, 1996, s. 53f.

områden utan att synbarligen hämmas av otidsenlig habitus. *Överordning* vill jag gärna benämna det kvardröjande drag, som bäst tycks sammanfatta något gemensamt i dessa identiteter.⁴⁷

Alltså: en koppling till jorden och en tonvikt vid börd. Det tydligaste exemplet på det förstnämnda torde vara godsägarrollen som det mest passande för en adelsman, och gärna då att släkten varit verksam på samma gods i flera generationer. Detta hänger samman med vikten av börd och släktskap. Detta kan sägas gälla både enskilda adelspersoner och adeln som grupp. Som vi kommer att se var dess historia fortfarande viktigt för adeln vid 1900-talets början. *Överordning* är alltså Norrbys sammanfattande term. En känsla av att tillhöra samhällets elit, sammankopplad med en känsla av ansvar för det allmänna. Vad hände med denna identitet under 1800-talets lopp?

Det borgerliga samhällets normer växte sig emellertid efter hand allt starkare. Kravet på personlig merit var förvisso inte nytt, men det skärptes alltmer – och adeln tvangs anpassa sig, bl.a. genom att skaffa sig gångbara utbildningsbevis. Allt fler flyttade till staden – och där förlorades den mystiska känslan för jorden och den därmed förbundna föreställningen om nedärvda hierarkier.⁴⁸

Kort sagt: den luckrades upp, men försvann inte helt:

Mycket av den adliga i identiteten levde alltså kvar hos stora delar av det svenska frälset under hela 1800-talet. I varje fall inom de dominanta skikten av denna adliga krets gjorde man ännu vid sekelskiftet 1900 anspråk på ledarskap, på överordning och på skillnad mot andra samhällsgrupper. Den slutgiltiga förändringen var emellertid nära. Många anade det redan, andra hade fortfarande inte fullt ut insett innebörden av den borgerliga strukturomvandlingen eller vidden av den tilltagande industrialismens återverkningar på samhällsstrukturen. Den adliga epokens definitiva slut stod för dörren.⁴⁹

Frustrerande nog svävar Norrby något på målet. Å ena sidan levde en adlig identitet kvar fram till 1900, å andra sidan stod slutet för dörren. Samtidigt noterar Norrby att den svenska adeln, till skillnad från t.ex. den franska, hade en gemensam institution – riddarhuset – ända sedan 1626, och att denna institution lever vidare än idag, och att den fortfarande befolkas av hängivna medlemmar.⁵⁰ Det finns alltså anledning att studera den adliga identiteten närmare, vad ”den slutgiltiga förändringen” var för något och vilka konsekvenser den fick för den kvarvarande adeln. Om slutet var ”nära” år 1900 borde detta synas på 10- och 20-talens adelsmöten. Jag avser att undersöka huruvida Norrbys adliga

⁴⁷ Norrby, 2005, s. 296.

⁴⁸ Ibid. s. 296.

⁴⁹ Ibid. s. 298.

⁵⁰ Ibid. s. 297.

identitet, så som den tecknas ovan, fortfarande existerade, om den var under omförhandling och i så fall hur. Sammanfattningsvis kommer tonvikten i min undersökning att ligga på dessa två teman: känslan för *det ärvda*, och *överordningen*.

4.2. Politisk kultur

De frågor som behandlades på adelsmötena, det sätt på vilka de behandlades och deltagarnas mentala förhållningssätt till dem var inte på förhand givna. Trots alla lagar och förordningar finns det inom varje beslutsfattande organ – eller varje enskilt samhälle för den delen – ett särskilt sätt att bedriva och betrakta politik, en praxis, en *politisk kultur*. Begreppet Politisk kultur har vid det här laget hunnit bli ganska gammalt. Rötterna återfinns inom statsvetenskapen och populariserades av Gabriel Almond och Sidney Verba under 1960-talet. Med tiden fick begreppet även viss popularitet i Sverige, och då även inom historiska studier – dock efter betydande revisioner av Almond och Verbas ursprungliga definition. Inom svensk historieskrivning har begreppet främst använts för att analysera relationen mellan lokalsamhället och kungamakten under olika tider och på olika platser. Störst genomslag har kanske Eva Österberg fått, med hennes tes om det sträva samförståndets politik. Här kan också nämnas Peter Aronsson, Harald Gustafsson och på senare år Jens Lerbom. Mer om deras arbeten längre fram. Men först ska jag kort skissera den utveckling som begreppet har genomgått för att till sist förklara och sätta den kulturbegrepp jag själv kommer använda i relation till sagda utveckling.

Vad menar man då med Politisk kultur? Människors ”kognitiva, affektiva och evaluerande orientering visavi politiska objekt” är Almond och Verbas ursprungliga definition av begreppet. Inom deras tradition urskiljer man tre olika huvudtyper av politisk kultur: Apolitisk kultur – där invånarna inte bryr sig om vad som kommer in eller ut ur systemet, Lydnadskultur – där invånarna bryr sig om vad som kommer ur systemet men inte kan påverka det, samt Deltagandekultur – där invånarna bryr sig om vad som kommer ut ur systemet och är även med och påverkar det.⁵¹ En sådan schematisk trestegsmodell kommer dock inte att användas här. En sådan modell kan aldrig hoppas att bli särskilt uttömmande. Kanske än viktigare är att en så tydlig uppdelning mellan invånarna och det politiska systemet har kritiserats för att göra alltför stor skillnad mellan det ena och det andra. I stället har man inom svensk historievetenskap, inspirerad av Demertzis, valt att

⁵¹ Thomas Denk, 2009, *Politisk Kultur*, s. 27.

betona ”att den politiska kulturen blir till just genom människors handlande. Strukturerna existerar bara så som aktörerna reproducerar dem – något som naturligtvis inte försiggår i ett lufttomt rum utan är beroende av hur aktörerna uppfattar och påverkas av tidigare skapade strukturer.”⁵²

Politisk kultur förutsätter att det finns ett speciellt sätt att göra politik, en praxis. Allt är inte bara regler och förordningar. Hur en församling kommer fram till ett beslut är inte givet på förhand. Det finns ”en praxis som följs, bryts och förändras, i samspel med lagar och myndighetspåbud men också i samspel med sociala, ekonomiska och allmänskulturella tillstånd och förändringar.”⁵³ Som vi kommer att se fick adelsmötet i vissa fall att ta ställning till förslag utifrån, från kung och regering, andra gånger från de egna leden. Men på vilket sätt, varför och hur adelsmötet kom fram till en viss ståndpunkt i varje enskild fråga var på inget sätt givet på förhand, utan var en process där ofta motsatta uppfattningar stod mot varandra, uppfattningar som formats av ett särskilt sammanhang men som också hjälpte till att i förlängningen forma ett nytt. Här kan vara på plats med ett förtydligande: fokus kommer inte att ligga på själva formen, hur mötet gick till rent praktiskt, vem som fick motionera när o.s.v., utan på de bakomliggande normsystem och världsåskådningar som tillät adeln att ”make politics” och det sätt på vilket ”politics make sense to them”.⁵⁴

”Vad människor vet, tycker, värderar om beslutsfattande i angelägenheter som rör många”, är Harald Gustafssons definition av begreppet.⁵⁵ Ordet många får väl i adelns fall ses som relativt. Särskilt stor del av befolkningen har Sveriges adel aldrig utgjort. Den kultur som här beskrivs kommer därför få drag av subkultur, något som inte är ovanligt för politisk kultur-begreppet.⁵⁶

Enligt Österberg ska politisk kultur vara så pass grundläggande att den inte enbart kan ses som tillfällig politisk taktik. Här finns naturligtvis en svaghet med materialets omfång. För att skilja på vad som är ”taktik” och vad som är utslag för kultur är det naturligtvis önskvärt att analysera ett så stort och tidsmässigt uttömmande material som möjligt. Men en magisteruppsats omfång är begränsat. Jag har dock gott hopp om att med mina tjugo analyserade år komma upp i en, i detta avseende, acceptabel miniminivå.

⁵² Gustafsson, Harald 1989, *Sockenstugans politiska kultur*, s. 11.

⁵³ *Ibid.* s. 10.

⁵⁴ Demertzis, Nicolas 1985, *Cultural theory and political culture: new directions and proposals*, s. 160.

⁵⁵ Gustafsson, 1989, s. 11.

⁵⁶ Aronsson, Peter, 1992, *Bönder gör politik*, s. 338.

En annan stötesten i sammanhanget är huruvida politisk kultur innefattar människors mentala förhållningssätt till politik *och* hur de uttrycker och manifesterar dessa förhållningssätt i handlingar; eller om politisk kultur enbart innefattar de mentala förhållningssätten. Här kommer den förstnämnda, och mer heltäckande, ansatsen användas. Enligt Richard Fagen är då politisk kultur: "... 'an aggregate or patterning of individual states of mind' together with 'recurring patterns of manifest behavior'"⁵⁷ I den analytiska delen av uppsatsen kommer diskussionsprotokollen vara underlag för adelspersonernas mentala förhållningssätt (individual states of mind) till adelsmötets politik, och de beslut som fattas ligga som underlag till "patterns of manifest behavior." Det är för all del viktigt att poängtera att ett specifikt förhållningssätt inte per automatik kommer till uttryck i en specifik handling, enligt något deterministisk schema. Ordet "aggregate" ger oss också metoden för uppsatsen. Det handlar om att se den stora bilden. Att människor har olika uppfattning i politiska frågor är ju knappast ovanligt. Då gäller det att söka det gemensamma fundamentet för de olika åsikter, att betona det som skiljer och samtidigt visa vad som förenar. Politisk kultur förutsätter att individers förhållningssätt även under sådana omständigheter vilar på något grundläggande gemensamt. Det handlar om att se det gemensamma även i konflikter samt att analysera adelspersonernas handlingsmönster, och att analysera dessa i relation till de viljeytringar som kommer till uttryck i mötesprotokollen. Både inom politisk kultur-forskningen och i dagligt tal brukar ordet politik röra frågor kring hur samhället i stort bör organiseras, hur det gemensamma, som berör alla medborgare, bör lösas. Även här är adelsmötets inflytande naturligtvis begränsat. På sin höjd agerade man remissinstans åt regeringen i frågor som rörde adeln. Men här anser jag alltså att även beslutsfattande som rör ett begränsat antal individer är att betrakta som politik. Poängen med att använda just politisk kultur är att analysera, inte bara föreställningsvärlden, utan också på vilket sätt den tog sig uttryck i konkreta, politiska beslut.

⁵⁷ Denk, 2009, s. 12.

5. Metod och källkritik

Adelsmötet var en politisk arena, där deltagarna möttes för att med hjälp av sina argument förespråka den ena eller andra ståndpunkten. Någon överväldigande samstämmighet präglade inte mötena, och ordväxlingarna kunde stundtals bli hårda. Metodologiskt har därför undersökningen som följer formen av argumentationsanalys. Praktiskt har jag gått till väga så att jag först försökt hitta och tolka tesen, vad talaren ville poängtera, i varje uttalande. Därefter har jag försökt hitta och tolka argumenten som talaren använt sig av för att stärka sin tes. Utifrån dessa har jag sedan tolkat vilket beslut talaren förespråkade, varför och vad resultatet skulle bli. Mest intressant har dock varit talarnas axiom, det implicita som de stödde sina teser på. Med detta arbetssätt har jag försökt blottlägga det som jag ringat in med mina teoretiska utgångspunkter.

Begreppet kultur har använts på flera olika sätt och har fått olika betydelser genom åren. Här kommer jag dock använda Sherry B. Ortners antropologiska definition av kultur som ett system. Allt tal om ”systemet” riskerar att bli alltför abstrakt. Vad menar man? Ortner betonar att både Bourdieus ”habitus” och Sahlins ”cosmological drama” har stora likheter med det klassiskt amerikanska kulturbegreppet:

...society and history are not simply sums of ad hoc responses and adaptations to particular stimuli, but are governed by organizational and evaluative schemes. It is these (embodied, of course, within institutional, symbolic, and material forms) that constitute the system.⁵⁸

Ordet system motsätter sig inte ett aktörsperspektiv. Metodologiskt är detta en uppsats som studerar adelspersoners försök att bedriva mötets verksamhet inom och i linje med det kulturella system de levde inom.⁵⁹

Hur ska vaskar man då fram systemet, hur ska det studeras? Ortner kallar det för *practice*, flera likartade begrepp finns: *praxis*, *action*, *activity* etc. Enkelt uttryck avses ”anything people do”.⁶⁰ Vad som här kommer att studeras är alltså beteende, manifesterat genom de viljeyttringar som mötesdeltagarna ägnade sig åt, för att komma åt en adlig praxis. Genom beteende kan sedan det kulturella ”regelverket”, den adliga kulturen, skissas upp.

⁵⁸ Ortner, Sherry B, Theory in anthropology since the sixties. I *Culture/Power/History* Nicholas B. Dirks, Geoff Eley, & Sherry B. Ortner (red.), 392. Princeton, 1994.

⁵⁹ Ibid. s. 375.

⁶⁰ Ibid. s. 393.

När det gäller den första frågeställningen, angående identitet, kommer jag leta efter uttalanden om hur man såg på adeln som grupp, vad dess roll i samhället var, vad den borde vara, om en adelsperson skulle vara på ett visst sätt etc. Uttalanden om gruppens såväl som individens karaktär och syfte. I sin analys av adlig identitet använde sig Göran Norrby av personhistoriska dokument, främst dagböcker och brev. I mitt fall kommer det alltså röra sig om uttalanden gjorda av en mer offentlig och officiell art. Att studera personhistoriska dokument och utifrån dessa säga något om gruppen skiljer sig från att studera protokoll. Det förstnämnda är en så att säga *bottom up-process* och den sistnämnda en *top-down*. Slutresultatet borde dock bli detsamma: en beskrivning av den adliga identiteten.

Att studera politisk kultur å sin sida, är alltså att kartlägga de mentala förhållningssätt de enskilda mötesdeltagarna hade i en given fråga, hur de motiverade sin ståndpunkt och hur de tänkte sig att resultatet av deras förhållningssätt skulle påverka i praktiken. Detta gäller framförallt enskilda deltagare men även direktionen och utskottet. Även icke-språkliga handlingsmönster (i det här fallet hur man röstade) kommer att ingå i analysen.

En fara med kulturanalys är att forskaren fokuserar enbart på det gemensamma, det som förenar, och på så sätt missar de friktionsytter, de fall av oenighet, som kan finnas i materialet. Detta är också en viktig del av den kritik som riktats mot den tidigare betoningen på strukturer inom kulturforskningen, framförd inom det som kallas Cultural Studies.⁶¹ För att ge en riktigare bild av verkligheten är det rimligare att betona kulturens komplexitet. Politik är ju till sin natur manad att få människor att ha skilda åsikter. Jag kommer dock försöka visa på det som förenar även när åsikterna och synsätten går isär.

Vad gäller själva Adelsmötet så anordnades det vart tredje år, med möjlighet att inkalla urtima möten däremellan. Alla huvudmän i de introducerade släkterna hade rätt att delta. Mötena öppnades med val av ordförande och viceordförande, och sedan val av sexton ledamöter till utskott, vars uppgift var att granska och lämna yttranden angående motioner från ledamöter och den verksamhetsberättelse som riddarhusdirektionen inlämnat. Den sistnämnda institutionen var ansvarig för driften av Riddarhuset och valdes på tre år vid varje möte. Både utskottet och direktionen hade makt att framlägga förslag för votering, och dessutom hade varje deltagare rätt att motionera. Lagtima adelsmöten var ofta ganska långdragna affärer. De började i februari och avslutades vanligtvis i maj. I

⁶¹ Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, *Kulturanalys*, Malmö, 2001, s. 11f.

början av perioden utfördes som sagt val till ordförande och utskott, vilket senare behandlade de inkomna frågorna som sedan avhandlades på sammanträden framåt försommaren. Ridarhuset tryckte själva upp sina protokoll, i dessa ingår direktionens berättelse, direktionens och utskottets utlåtanden, motioner, voteringsprotokoll och lista över de som deltog i mötet. De flesta, men inte alla, innehåller dessutom diskussionsprotokoll över en eller flera av de debatter som hållits under mötet. Tonvikten av min analys kommer att ligga på just dessa diskussionsprotokoll, men jag kommer även använda mig av de andra delarna. Vilka frågor som förtjänade ett diskussionsprotokoll avgjordes från fall till fall, med hänvisning till huruvida frågan var av tillräckligt stor vikt eller inte.⁶² Att inte diskussionsprotokoll fördes över samtliga frågor är naturligtvis olyckligt, men eftersom de frågor som adeln uppfattade som viktiga per automatik även är mest viktiga för min analys är det ett överkomligt faktum.

Här kan det vara värt att notera att det möte som hölls 1920 inte ingår i analysen, även om det inföll under den undersökta tidsperioden. Det var kort och innehöll helt enkelt inget av värde för uppsatsen.

5.1. Disposition

Den analys som följer är uppdelad i två avsnitt, det första rör den adliga identiteten, och det andra den politiska kulturen. Det förstnämnda avsnittet är dessutom uppdelad i två tematiskt ordnade delar som behandlar de två drag som jag anser tydligast karakteriserar den adliga identiteten hos mötesdeltagarna. Eftersom jag använder denna tematiska disposition så är kronologin underställd densamma. Det innebär att på vissa ställen berörs adelsmötena i oordning när det underlättar förståelsen av min presentation, men för enkelhetens skull (vissa tidigare möten hade inverkan på de senare genom utredningar o.s.v.) följs den faktiska kronologin när så varit möjligt.

De debatter som främst ligger till grund för analysen rör dels försäljningen av ridarhustorget 1911, och dels förhållandet till de kvarvarande privilegierna från resten av åren. Diskussionerna kring privilegierna var alltså ett ständigt återkommande huvudbry för adelsmötet under tidsperioden.

⁶² Se t.ex. 1916 års möte, s. 7.

6. Mot en nygammal adlighet

6.1. Det ärvda och bevarandet.

Vad hade det då blivit av den adliga identiteten? Vi har tidigare sett hur Göran Norrby beskrivit vissa kvardröjande drag i den adliga identiteten. Respekten för jorden och den ärvda egendomen var ett sådant drag. Det sistnämnda stod i allra högsta grad i centrum för 1911 års mötes stora fråga: en eventuell försäljning av en del av riddarhustorget till Stockholms stad, som där ville upprätta spårvagnstrafik. Vid den tiden hade frågan farit fram och tillbaka mellan stadshuset och riddarhuset i flera år. Det anbud som förelåg adelsmötet, framförhandlat av stadsfullmäktige och riddarhusdirektionen, satte priset till 204 kronor/kvm. Enligt äldre adlig identitet skulle det nog vara förknippat med viss ovilja att göra sig av med tomten, som tillhört ståndet i flera generationer. Detta synsätt fanns också representerat vid mötet, Gerhard De Besche yttrade t.ex. en på många sätt typiskt adlig tanke angående ärvd egendom: ”All försäljning av ärvd eller donerad egendom utan de mest tvingande skäl är mig motbjudande. Här föreligger inga sådana skäl, och det gäller en 270-årig besittning.”⁶³ Men något hade sannerligen hänt sedan adels glansdagar. Att hänvisa till respekt för ärvd egendom räckte inte längre som argument. Både riddarhusdirektionen och riddarhusutskottet förespråkade ju en försäljning. Vad skulle då kunna utgöra tvingande skäl? Möjligtvis underhållet av behövande medlemmar av ståndet. Men försäljningen och underhållet var två frågor som enligt De Besche överhuvudtaget inte hörde ihop. Hans lösning var i stället att upprätta en separat förening för underhållet och låta medlemmarna donera pengar till densamma.⁶⁴ Men att det var riddarhusets uppgift att ta hand om sina fattiga tvivlade De Besche inte på. Det föreslagna priset var för De Besche dessutom ”löjligt lågt” och han ansåg även att ståndet drabbats av räddhåsenhet:

Det talas sinsemellan om att den föreslagna försäljningen just nu skulle vara tillrådlig, därför att man icke så noga kan veta, om äganderätt i framtiden kommer att respekteras af det parti som, ’besjäladt af idéerna, som misslyckades med kuppen 1909. För min del tror jag, att äganderätten skall komma att bestå och att det skall visa sig, att svenska folket i grund och botten är långt mer konservativt än som förutses.⁶⁵

⁶³ Ridderskapet och adelns protokoll vid lagtima adelsmötet år 1911, s. 11.

⁶⁴ Ibid. s. 12.

⁶⁵ Ibid. s. 12.

Med Storstrejken färskt i minne tänkte sig De Besche kanske att resten av adeln nog ville respektera ärvd egendom men tagit till harvärjan. Här, som på andra ställen framträder vänstern i största allmänhet, och socialdemokratin i synnerhet, som fiende, även om De Besche själv var segerviss:

Under förhoppning att inom detta stånd räddhågans ande icke skall diktera beslutet och att flera utbud på torget, hvilka genom att upprepas verkar förnedrande för Ridderskapet och Adeln, icke måtte ifrågakomma, yrkar jag afslag på direkt ionens och utskottets förslag.⁶⁶

Ja, De Besche var provocerad av själva tanken på att sälja torget. Han var med all sannolikhet en av de som Göran Norrby avsett när han talade om en kvardröjande adlig identitet. Hos andra adelspersoner var dock identiteten stadd under förändring. Axel Stedt, en flitig mötesdeltagare, var en av många som ansåg torgfrågan vara av yttersta vikt för adeln. Så var också frågan om en eventuell försäljning av delar av riddarhustorget som sagt gammal. Vid 1908 års möte hade adeln fattat beslutet att erbjuda Stockholms stad delar av torget för 350 kr/kvm.⁶⁷ Detta pris var som synes betydligt högre än det som utskottet senare kommit fram till, något som upprörde Stedt. Hur hade det kunnat bli så? Stedt hade sin egen teori. Stadsfullmäktige hade hållit debatt i frågan. En talare där ska enligt Stedt ha kritiserat ”rikets första stånd” för att inte uppvisa noblesse oblige, utan vara drabbat av den ”ultramoderna affärsverksamhetens anda.” Mot detta vände sig Stedt med följande stycke:

Ja, Noblesse oblige, det har under gångna tider kostat adeln vackra slantar – det har använts i tid och otid för att på ridderskapet och adelns bekostnad förskaffa sig ekonomiska fördelar, och ridderskapet och adeln har funnit sig däri, stolta i medvetandet att ej kunna sägas dansa kring den gyllne kalvfen. Noblesse oblige har sannerligen kunnat öfversättas med, att ridderskapet och adeln skall alltid betala fiolerna, och så vilja många vederbörande nog än i dag hafva det. Men det har vuxit upp ett nytt släkte, som ej vill finna sig uti gamla föråldrade fördomar och som ser saken sådan den verkligen är, att Ridderskapet och Adeln i ekonomiska frågor kan fodra, att för dem skola gälla samma lagar som för andra medborgare.⁶⁸

Stedt gjorde alltså skillnad på en äldre generation, för vilken begreppet noblesse oblige – att adelskapet förpliktar – fortfarande hade bäring, och ett ”nytt släkte” vars tilltro till detta ”föråldrade” fenomen inte var särskilt stort. Resonemanget är intressant. Å ena sidan krävde omgivningen, om man får tro Stedt, fortfarande att adeln förhöll sig till detta gamla

⁶⁶ Ibid. s. 12.

⁶⁷ Ibid. s. 1f.

⁶⁸ Ibid. s. 3.

begrepp. Å andra sidan kunde det bara avfärdas genom att på annat sätt hävda ståndets bästa. Stadsfullmäktiges uppmaning till noblesse oblige skulle, enligt honom, syfta till att adeln sålde för ett för lågt pris. Skräckscenariot för Stedt var att delar av riddarhustorget såldes för 204 kr/kvm och att resten sedan exproprierades av staden för samma pris:

Sättet är affärsmässigt, och noblesse oblige har hindrat Ridderskapet och adeln att vara affärsmässiga. Någon förgård få vi på så sätt aldrig se, men däremot hafva vi den otrefliga spårvagnsanhalten inpå näsan för all framtid.⁶⁹

Stedt var dock inte motståndare till en försäljning i sig. Han hävdade adelns rätt till vinstmaximering. Som sådan stod han och de andra anhängarna till utskottets linje på kollisionskurs med de som resonerade som De Besche och som såg rött vid minsta tal om försäljning. Viktigt för Stedt var bara att priset blev det rätta. Varför? Jo, pengarna skulle gå till ståndets behövande medlemmar, så att de i sin tur kunde ”därigenom i sin mån förverkliga devisen ’arte et marte’”. Precis som De Besche vinnlade sig alltså Stedt om ståndets ekonomiskt utsatta medlemmar. Om Stedt räknade De Besche till den äldre generationen framgår inte. Men inte på något ställe i sitt framförande nämner Stedt att det skulle vara problematiskt att sälja ärvd egendom. Vad han däremot gjorde var att knyta an till ett annat tema i den adliga identiteten, de långa perspektiven:

Ridderskapet och Adeln skall för sina efterkommande svara för, hvad de nu i denna fråga besluta. Vi hafva mottagit ett arf att förvalta. Skola vi nu visa oss värdiga att rätt handhafva detta arf, så sker det sannerligen icke genom att frångå ett med stor majoritet år 1908 fattadt beslut, utan genom att med seghet och kraft stå fast vid hvad Ridderskapet och Adeln en gång efter moget öfvervägande beslutat.⁷⁰

För Stedt var nog deltagandet på adelsmötet en fortsättning på adelns historiska insats för fäderneslandet. Förfäderna hade genom sin verksamhet lämnat ett arv som det var upp till deltagarna att förvalta åt kommande generationer. Samtidigt gör Stedt i sin framställning skillnad på Noblesse oblige, det där som användes för att avkräva adeln ett billigt pris, och ovanstående formulering om arvet som förpliktigar. Begreppen verkar snarlika. Skillnaden skulle vara att i det förstnämnda exemplet användes adelns eventuella förpliktelse för att motivera en fördel åt någon utanför den egna gruppen, Stockholm stad i det här fallet,

⁶⁹ Ibid. s. 5.

⁷⁰ Ibid. s. 10.

medan det sistnämnda rör det egnaståndet. Att adeln på detta sätt anlade ett tillbakablickande perspektiv har noterats på andra håll i forskningen, och även min tidigare forskning kring adelns historiebruk tyder på att det var legio långt in på 1900-talet.⁷¹ Många såg nog det historiska som riddarhusets främsta uppgift. 1915 lät det så här, angående avskaffandet av några adliga privilegier:

Enlig mitt förmenande hafva vi viktigare och andra intressen att bevaka. Vi hafva våra historiska minnen att bevara. Särskildt på det personhistoriska området hafva vi ju stora uppgifter att fylla. Vi hafva vårt vackra hus att taga vara på och att underhålla såsom en minnesvård öfver hvad ståndet en gång varit. Och så hafva vi våra fonder att förvalta. Om vi ni i alla dessa afseenden skulle vinna på att antaga detta förslag och offra dessa privilegier, som jag för men del icke tror äro så mycket värda, vore det då ej skäl att göra offret?⁷²

Talaren, en greve von Rosen, ger här samtidigt sin syn på vilken verksamhet riddarhuset borde fokusera på. Bevara minnen, huset och fonderna. Som vi sett tidigare behövdes dock ytterligare argument för att ”göra offret”, ja, att det trots allt kallas ”offret” kanske är mest talande. Även om man argumenterar för deras avskaffande måste ändå privilegierna betraktas som i varje fall så värdefulla att det blir ett offer. Det är först när privilegierna inte ”äro så mycket värda” i praktiken man kan tänkas sig att göra sig av med dem. Bilden han senare framkallar är den av adeln som en arbetsmänniska som gått i pension, och nu vill ståndet ”framlefva våra dagar i frid med alla och aktade af alla.”⁷³ Dessutom var adelns anseende i fara om privilegierna inte avskaffades:

Först och främst misstänker jag, att icke ens aktningen för Ridderskapet och Adeln såsom korporation då skulle blifva densamma, som om vi nu antog förslaget. Jag tror, att många af våra landsmän skulle tänka som så, har icke Ridderskapet och Adeln viktigare att göra än att bevaka enskilda medlemmars små privilegieförmåner, så kan den institutionen icke vara mycket att hålla på.⁷⁴

De ”viktigare sakerna” borde då vara det ovan nämnda bevarandet. Ett bevarande, som inte alltid värderades lika högt av resten av samhället, här typiskt nog indelade i de traditionella stånden:

⁷¹ Rundquist, 1989, s. 17

⁷² Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1915, s. 18.

⁷³ Ibid. s. 18.

⁷⁴ Ibid. s. 18.

Vi svenskar, vårt eget stånd ej undantaget, hafva under de senaste hundra åren i bedröflig mån saknat förståelse för den bärande kraft som bevarad tradition kan representera på skilda områden. Vi hafva många rent af varit fientligt sinnade mot det traditionella och i hög grad pietetslösa mot minnen från gånga släkten. Bönder hafva tagit bautastenar, kanske resta åt sina ättemän, för att bota golf i gårdens svinstia: jag har själf sett exempel därpå från den socken, där jag bor. Präster hafva ur vår psalmbok velat utbyta psalmer, hvilka under gångna allvarstider skänkt våra förfäder styrka och tröst, endast emedan dessa psalmers kraftiga språk ej af dem befunnits tidsenligt. Borgerskapet i städerna har för att förläna sin stad ett tidsenligt utseende ofta farit fram som vandaler. På skilda områden sökte man en tid rensa bort allt som pekade på organisk utveckling, allt som kunde tydas som kvarlevor af från flydda tider härstammande typiskt svenska seder och lynnesdrag.⁷⁵

De senaste åren hade greve von Rosen för all del sett en liten förbättring i behandlandet av kulturarvet men ändå, det var inte mycket bevänt med svenskarnas ”pietetskänsla”. Och nu var också ett av adelns sista privilegier i skottgluggen. Intressant är också hans användande av den gamla ståndsmodellen, kanske som en gest. Men senare återkommer han med att motivera privilegiets upprätthållande med att även andra ”stånd” har spår av sin verksamhet i lagstiftningen och varför inte då även adeln? Det är väl knappast troligt att von Rosen delade den samhällssyn som Peter Englund beskriver i *Det hotade huset*, men frammanandets av den gamla samhällsordningen går i linje med bevarandetanken. Å andra sidan använder han även ordet klass – ett ord förknippat med industrisamhället snarare än det bondesamhälle det avlöste – men då i ett mer negativt sammanhang. Men det var inte bara respektlöshet inför traditioner som plågade samtiden. Enligt honom själv hade han talat med flera adelsmän som för sin del var för att behålla privilegiet men ”hvilka på grund av det ofta hårda talet om alla klassers likhet inför lagen, om alla privilegiers otidsenlighet inför lagen m.m. dock äro böjda för att bifalla riddarhusutskottets utlåtande i frågan”.⁷⁶ Om en sådan inställning var utbredd är svårt att utläsa av resten av debatten. von Rosens poäng var hursomhelst att ”klasslagar” trots talet om likhet inför lagen ändå existerade i samhället, och nämnde värnskatten och värnplikten som exempel. I motsats till von Seth var hans inställning till frågan mer åt det idealistiska hållet, även om han tillskrev traditionernas bevarande en praktisk betydelse för samhället. Han fick mothugg från von Seth, som på sedvanligt vis drog en jämförelse med historiskt motiv:

⁷⁵ Ibid. s. 20.

⁷⁶ Ibid. s. 19.

Antag för någon tid sedan, för en tjugo eller femtio år sedan, det hade hängts någon dräkt från Gustaf III:s tid på Sergels vackra staty nere på Skeppsbron och att den hade fått hänga der och piskas af väder och vind. Om sedan någon nu ville väcka förslag om att taga bort dessa paltor för att låta statyn framträda ren och fri, tro icke herrarna, att lite hvar skulle vilja vara med om ett sådant förslag.⁷⁷

Här bör noteras att de två antagonisterna trätte om själva sakfrågan, privilegiernas vara eller inte vara, inte om man skulle *bevara* eller inte. För von Seth var helt enkelt privilegierna något man med fördel kunde klara sig utan. Detta tog skruv hos von Rosen, som i kyliga ordalag avvisade alla ”som så föga skatta denna företrädesrätt för Sveriges adel, en företrädesrätt, som visserligen är oss beviljad i gamla tider, men hvilken för adeln ännu har sitt berättigande”.⁷⁸ von Rosen var förvisso beredd att medge att adelns ställning hade förändrats, men eftersom adeln som regel hade större samlingar av konstföremål och större jordegendomar än andra samhällsgrupper skulle det gagna gruppen att få gå direkt till hovrätterna vid arvstvister. Men det var på känsloplanet som von Rosen förankrade sin argumentation. För honom var privilegiet en minnesstod över den tid då adeln var ett ”riksstånd”. Han tyckte att det var både ”pietetslöst” att kasta bort denna minnestod, och ”ovärdigt” att agera utifrån – vad han ansåg vara – en rädsla inför vad framtiden skulle bära i sitt sköte.

von Seth trodde å sin sida att man genom att gå på utskottets linje kunde stärka sin ställning, det sista man ville var att ligga i strid med ”de andra” samhällsgrupperna. I sin polemik mot von Rosen röjs ändå att von Seth ser på adeln som något som har en ställning, som genom att agera si eller så kan stärka eller försvaga denna ställning genom det sätt på vilket beslutet påverkar de andra.

Axel von Marten framstår som en av de mest progressiva då han är en av få som tillskriver ”det moderna rättsmedvetandet” en rättmätighet i sig. Trots det hyste han sympati för von Rosen och andras utslag av idealism. För honom var värden av ”de stora historiska minnena” lika viktiga som för någon annan, men han ansåg inte att de bevarades bäst genom att hålla kvar vid privilegiet. Även han oroades för att ett avslag skulle resultera i en ”strid; inte som vid Narva tio mot en, utan tusen eller tiotusen mot en.” Kanske, menade han, kunde man sympatisera med ”den siste på skansen” men målet var

⁷⁷ Ibid. s. 23.

⁷⁸ Ibid. s. 28.

för honom inte värt offret.⁷⁹ Även här ser man alltså att debatten handlade om *hur* man bäst skulle ägna sig åt bevarandet, inte *huruvida* man skulle göra det eller inte.

Hans Hansson Wachtmeister anslöt sig också till dem som betonade att tiderna förändrats. En gång var adeln rikets första stånd, men inte längre:

Här är fråga om en undantagsställning inför den allmänna lagen – låt vara ganska obetydlig – för en viss samhällsklass, en undantagsställning som på sin tid kunde vara motiverad, då adeln var det i egentlig mening första offentliga ståndet i riket, men som numera icke är det och som är något för det moderna samhället alldeles främmande, och det med rätta.⁸⁰

För Wachtmeister var samhällsklassernas likhet inför lagen att föredra, men adeln sågs samtidigt i hans anförande som en separat samhällsklass (orden stånd och klass används båda för att beskriva adeln). Denna samhällsklass hade också en uppgift – bevarandet – och ”helt andra medel att bevara dessa minnen än genom bibehållande af ett privilegium, som endast består i att man i vissa mål får gå direkt till andra instans...”⁸¹

Anton Cederström, å sin sida, tyckte inte att man skulle ställa sig som en egen klass i samhället genom att upprätthålla privilegierna. För honom räckte det att vara svensk. Han frammanade också 1866 års stora omvandling som ett tidigare exempel på adelns offervillighet för fäderneslandets bästa. För honom kunde privilegiet aldrig bli ett monument över det förflutna om det stred mot ”det moderna rättsmedvetandet”. Att avsäga sig det för nationens bästa var det enda monumentet för honom.⁸² Kanske var en sådan åsikt utbredd bland mötets deltagare, men var den det lös den med sin frånvaro i debatten. Cederström är den enda som verkade tycka att adeln inte skulle vara bärare av en enskild identitet. I varje fall skulle en sådan inte ta uttryck som kunde tänkas gå emot fosterlandets bästa.

Men tillbaka till 1911 och riddarhustorget. Efter en ganska livliga debatt röstade Adelsmötet för en försäljning av riddarhustorget med klara 135 röster för och 24 emot.⁸³ I diskussionen kring en eventuell försäljning framträder adeln som ekonomisk korporation tydligt. Det var ofta kring affärsmässiga spörsmål man samlades. Men aldrig bara det. Även de som var för en försäljning hänvisade till de fördelar för ståndets fattiga man därigenom kunde skaffa sig. Å andra sidan verkar det som skavde på Åkerhielm, De

⁷⁹ Ibid. s. 24f.

⁸⁰ Ibid. s. 31.

⁸¹ Ibid. s. 32.

⁸² Ibid. s. 25ff.

⁸³ Ridderskapet och adelns protokoll vid lagtima adelsmötet år 1911, s. 23.

Besche och andra ha varit dels den estetiska aspekten, riddarhusbyggnadens värdighet, och dels en gammal adlig motvilja gentemot att göra sig av med ”ärv eller donerad egendom”. Först när förslaget om inrättning av den kvarvarande delen av torget, förgården, ansågs tillräckligt ”värdig” gick förslaget igenom.

Hur ska man tolka adelns beslut att sälja delar av torget? För det första kan det vara värt att notera, att den aversion vissa deltagare kände inför att göra sig av med ärvd egendom uppenbarligen inte vägde särskilt tungt när det kom till votering. Det är dock värt att betona att motståndarsidan var mest aktiv i diskussionen. Detta är märkligt då de slutgiltiga röstsiffrorna utföll så kraftigt till ja-sidans fördel. Kanske var skälen för en försäljning så självklara för många att de inte kände något större behov av att uttrycka dem i talarstolen. Detta skulle i så fall vara ett källkritiskt problem. Jag har dock inte stött på samma problem vid min granskning av de andra mötena.

Uppenbart är hur som helst att adeln inte ansåg sig ha möjlighet eller vilja att behålla torget. Den gamla adliga aversionen mot försäljning av ärvd egendom som vissa mötesdeltagare gav uttryck för spelade således ingen avgörande roll för voteringens utfall. Samtidigt var sådana kulturella aspekter inte oviktiga för deltagarnas inställning. Som vi även ska se senare följer deltagarnas resonemang ett mönster. Det var först när omständigheterna hade ordnats på ett fördelaktigt sätt som en försäljning kunde bli aktuell. Så var det t.ex. först när frågan om förgården hade lösts som Lars Åkerhielm kunde gå med på en försäljning. För honom var riddarhusets monumentala intryck den viktigaste parametern, och när den blivit tillfredställd kunde han ge sitt stöd. Även en hel del andra deltagare, inte citerade ovan, lade talartid på att behandla förgårdens inrättande. Då gällde det främst om det beslut om 60 000 kronor som fattades 1908 fortfarande gällde, vilket man kom fram till att det gjorde.⁸⁴ Tendensen är tydligare vid senare tillfällen men mitt intryck är att vissa beslut för all del kunde svida för en adelsman med ståndets väl och ve för ögonen, men de kunde accepteras om man upplevde att man fick något i utbyte.

I vilken mån hade man utrymme att gå emot Stockholms stads vilja och behålla hela torget? Frågan kan synas kontrafaktisk men är viktig för att förstå adelns handlande. Enligt De Besches fanns inom ståndet en rädsla för expropriering på ogynnsamma villkor. Skulle det stämman ha beslutet drag av defeatism över sig. Hur stor roll rädslan för expropriering eller socialistiskt maktövertagande faktiskt var är dock svårt att uttala sig om

⁸⁴ Se t.ex. Riben, s. 13, Mömer af Morlanda, s. 16 & Cederström, s. 20.

med säkerhet. Det ska noteras att när det gäller ovanstående finns enbart De Besches ord att gå på.

Axels Stedt ett intressant exempel på ett ganska typiskt kluvet sätt att förhålla sig till frågan om försäljning. Hans avsmak inför stadsfullmäktiges användande av uttrycket noblesse oblige hindrade inte honom från att samtidigt ändå artikulera sin mening med traditionellt adliga begrepp. För Stedt formulerade noblesse oblige som något annat, en vördnad inför det arv som adeln enligt honom hade att förvalta. Detta skulle inte förhindra att adeln skaffade sig ett så bra pris som möjligt, snarare var det en förutsättning. Pengarna skulle ju gå till riddarhusets verksamhet, så att dess behövande medlemmar kunde förverkliga ett annat adligt begrepp: arte et marte.

En sista och viktig aspekt av försäljningen av riddarhustorget var den estetiska. Det lades en hel del energi på att trygga riddarhusets utseende. I det avseendet var Axel Stedt inte ensam om att ha problem med att ha ”den otrefliga spårvagnsanhalten inpå näsan för all framtid”. Dock hade hans ståndsbroder friherre Lars Åkerhielm, efter att först varit motståndare till försäljning, ändrat åsikt då han funnit att den föreslagna förgården uppfyllde hans krav på ”värdighet”:

Åtskilliga af herrama erinra sig måhända, att jag stått på helt annan ståndpunkt förut; jag har icke velat sälja någon del af riddarhustomten. Mitt huvudsakliga skäl har härvid varit först och främst, att det aldrig tilltalat mig, att Ridderskapet och Adeln skulle taga betaldt för en tomt, som våra förfäder, utan att fodra någon ersättning för, hava upplåtit till begagnande för allmänt ändamål. Mitt andra skäl har varit, att jag anser, att Ridderskapet och Adeln har skyldighet att väl vårda sig om riddarhuset och dess tomt, och att man hade större garantier för att kunna bibehålla riddarhuset i ett värdigt skick, om Adeln disponerade öfver riddarhustomten. Jag frångick emellertid vid 1908 års adelsmöte denna min uppfattning och instämde då i det yrkande, som sedermera blef Ridderskapet och Adeln beslut. Detta därför, att jag fann, att den långt öfvervägande meningen inom Adeln var för en försäljning och att det förslag, som då var framställt, om att sälja endast en del af tomten och att göra den öfriga delen till en vacker förgård till riddarhuset, ganska väl fyllde de önsningar, jag hyste, nämligen dels att befordra, att riddarhuset finge en värdig utstyrsel, dels att åstadkomma garantier för att Riddarhustorget icke skulle få en användning, som kunde blifva till skada för riddarhuset.⁸⁵

Det som fått Åkerhielm att ändra sig var troligtvis det beslut som 1908 års möte hade fattat som sade att 60 000 kronor ur köpeskillingen skulle gå till att anlägga en förgård på den

⁸⁵ Ibid. s. 23.

del av torget som skulle förbli i adelns ägo.⁸⁶ Om det var själva spårvagnstraffiken som ”kunde blifva till skada för riddarhuset” eller om det var något annat han syftade på är oklart. Tydligt är dock att själva Riddarhusets ”utstyrrel” var central i hans förhållningssätt i frågan. Först när den delen blev löst på ett för honom tillfredställande sätt kunde ha ändra uppfattning. Tidigare hade ju även han haft invändningar mot att sälja av en ärvd egendom. Så kan en ändrad åsikt te sig. En kompromiss. Dels efter den allmänna uppfattningen, dels efter att kraven på ”värdighet” tillfredsställts. Estetiken framstår här som något av ett självändamål. Att den ska överensstämma med den tilltänka status som riddarhuset bar på. Det monumentala intrycket fick inte skadas. Av det skälet hade det också ställts krav på att staden, i händelse av lyckad försäljning av torget, skulle förbinda sig att behålla torget som öppen plats, för att inte skada riddarhusets ”monumentala karaktär”:

Har man sedan den ifrågasatta förgården på norra delen af tomten, synes det mig, att man väl sörjt för det ändamål, som jag för min del lägger största vikten uppå, nämligen att Riddarhustorget måtte få ett sådant utseende, att riddarhusets monumentala karaktär icke därigenom på något sätt skadas.⁸⁷

Frågan om vad som skulle göras med resten av köpeskillingen från försäljningen av torget behandlades senare, på 1914 års möte. Det estetiska var återigen i fokus. Denna gång handlade det om Gustav Vasas staty. Utskottet var oroligt:

... man anser sig dock böra framhålla inom utskottet uttalade farhågor *dels* för att balustraden med den föreslagna höjden af omkring 1½ meter möjligen kommer att verka skymmande och att därigenom den tilltänkta inhägnaden kanske skall framkalla en känsla af något alltför instängdt samt *dels* att den ifrågasatta höjningen af marken framför riddarhuset möjligen kommer att menligt inverka på byggnadens utseende.⁸⁸

Förslaget som omnämns var direktions, som i sin tur var oroliga för att Gustav Vasas staty inte skulle synas ordentligt efter ombyggnaden, och därför föreslagit en höjning, från 60 000 till 80 000 kronor, av de medel från köpeskillingen som skulle gå till ombyggnaden.⁸⁹ Utseendet var viktigt, och Åkerhielm och andras strävan efter värdighet kan ses som en typisk inställning till en modern förändring av den typ som den

⁸⁶ Ibid. s. 14.

⁸⁷ Ibid. s. 24.

⁸⁸ Ridderskapet och adelns protokoll vid lagtima adelsmötet år 1914, s. 220.

⁸⁹ Ibid. s. 220.

expanderade spårvagnstrafiken utgjorde: Den kunde accepteras så länge riddarhuset upprätthöll ett ståndsmässigt utseende. Bevarandet hade seglat upp som en av ståndets viktigaste uppgifter, men det var ett bevarande som samtidigt pekade framåt: ett riddarhus som – bokstavligt talat – fortfarande tog plats i rikets innersta maktcentrum var nog i många ögon en tänkbar garant för en fortsatt stabil ställning. En ställning som vissa mötesdeltagare ansåg vara hotad, framförallt från vänsterkanten.⁹⁰

6.2. Överordningen

Vi har tidigare sett hur Göran Norrby beskrivit överordning som det mest kvardröjande draget i den adliga identiteten. Känslan av överordning är även tydlig i mitt material. Men även här gick meningarna hos adelsmötets deltagare isär. 1916 såg ett urtima adelsmöte sammankallat. Denna gång på anmodan av direktionen och frågan rörde de kvarvarande adliga privilegierna. Direktionen ville "... att Ridderskapet och Adeln måtte för sin del besluta, att de Ridderskapet och Adeln tillkommande, i §114 regeringsformen omförmälda privilegier, förmåner, rättigheter och friheter, till hvilkas upphäfvande Ridderskapet och Adeln icke redan lämnat sitt medgifvande, må förklaras skola upphöra att gälla."⁹¹ Listan på berörda privilegier var lång, och ska inte här återges i sin helhet. Det räcker med att konstatera att det var privilegier som antingen gjorts inaktuella av nyare lagstiftning, men ändå blivit kvar, eller privilegier som en gång varit förbehållna adeln men som med tiden utsträckts till samtliga medborgare.⁹² Utskottet delade kommitténs och direktionens åsikt.

Med hänsyn till hvad sålunda anförts kunde det synas, som om Ridderskapet och Adeln borde afstå från hvad som återstår af 1723 års privilegier utan vederlag eller villkor. Emellertid är det, såsom äfven ofvannämnda kommitterande erinrat, af vikt, att i nu förevarande sammanhang, det namnskyddsintresse, som Ridderskapet och Adeln mer än någon annan korporation måste anses äga, vader på ett effektivt sätt tillgodosedt. Utskottet anser för öfrigt Ridderskapet och Adeln med så mycket större skäl kunna göra gällande anspråk härpå, som uppenbarligen namnskyddsintresset icke är endast ett speciellt adelsintresse utan en hela samhällets gemensamma angelägenhet. Särskildt gäller detta ifråga om namn, som genom sina bärares förtjänster vunnit historisk betydelse.⁹³

⁹⁰ Se t.ex. 1911, s. 12, 1916, s. 24ff, s. 61ff, 1921, s. 17.

⁹¹ Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1916, s. 168.

⁹² Ibid. s. 170f.

⁹³ Ibid. s. 173.

Enligt utskottets förslag skulle denna namnlag vara ett villkor för privilegiernas avskaffande. Ingen namnlag, inget avskaffande. Namn tillhörande levande eller utdöd adelsätt skulle inte kunna antas av andra. Inte heller namn som var snarlika ”egenartade” namn.⁹⁴

Motståndet mot förslaget lät dock inte vänta på sig. I mötets enda motion oroade sig motionärerna över att ”det nu föreliggande förslaget äfventyrar enligt vår öfvertygelse Ridderskapet och Adelns ställning såsom en af den offentliga rätten erkänd korporation”. Denna rätt kunde, enligt motionärerna, direktionen inte garantera om privilegierna avskaffades. Om rätten till att vara en korporation upphörde kunde det gå illa för adeln menade man: ”vi anse, att om denna karaktär af korporation går förlorad, man gifvetvis inbjuder till fortsatta angrepp på Ridderskapet och Adeln och därmed äfven vår konungamakt, hvilka från vår sida djupt beklagas.”⁹⁵ Motionärerna yrkade att direktionsens förslag inte skulle bli av. Detta var ett av de ben som överheten vilade på. En grundlagskyddad ställning nära förbunden med kungamakten. På 1916 års möte är följande tankegång genomgående hos motståndarna till utskottets förslag: privilegierna gav adeln ett grundlagsskydd. Tas de bort skulle dess ställning försvagas så mycket att adeln riskerade att upphöra, ivrigt påhejad av vänsterpartister av olika slag. Stridsreferenserna haglade:

Jag vill i dessa prövotider, som för mig har varit synnerligen svåra, då våra privilegier af alla skattas så lågt och ansetts icke ha något värde, blott framhålla att dessa privilegier i alla fall utgöra ett arv utav våra fäder, ett arv, som icke allenast tillhör oss, som äro här i salen utan flere tusen riddersmän ute i landet. Då det gäller att besluta avstå något av ett arv, måste vi tänka på, att detta är ju i alla fall ganska ansvarsfullt, då det är en mångfald andra, som äga samma rättigheter, som skulle beröras härav.

Men dessa privilegier ha dessutom en särskild betydelse för oss därigenom att de äro stadsfästade i Sveriges rikes grundlag. Det betyder å andra sidan, att om vi efterskänka dessa privilegier, så taga vi icke åt oss det skydd, som grundlagen ger oss. *Vi bortkasta våra vapen, vi stå blottade och få icke ens begagna skyddet av grundlagen, den sköld, som skulle kunna försvara oss.* [Min kursivering]⁹⁶

Som synes är bevarandeperspektivet starkt även här. Det är en på samma gång orolig och stridslysten motståndarsidan som träder fram. En friherre Ramel räknade upp alla

⁹⁴ Ibid. s. 174.

⁹⁵ Ibid. s. 149f.

⁹⁶ Ibid. s. 34.

”angrepp” adelns privilegier varit utsatta för sedan mitten på 1800-talet.⁹⁷ Karl af Ekström tyckte att ett avskaffande vore en ”kapitulation inför vänsteragitatorerna” och hoppades och trodde på en renässans för adeln även i ”denna samhällsomstörtande tid”, annars var det nog slut med fädernas stolta arv.⁹⁸

Sker något sådant, så nedsjunker Sveriges adel från att ha varit ett stånd med rättigheter skrivna i grundlagen, till en ekonomisk förening eller i bästa fall korporation, ett pensionsbolag med bolagsstämma vart tredje år.⁹⁹

Hur kunde direktionen och utskottet då väcka ett sådant förslag från början? Någon likgiltighet inför fädernas arv var det nog inte tal om. De värderade helt enkelt den hägrande namnskyddslagen högre än privilegierna. Så ondgjorde sig Otto Cronberg t.ex. över hur straffångar tagit adelsklingande namn utan att för den skull vara det minsta adliga. Den namnlag man eftersträvade skulle sätta stopp för följande beteende:

Jag ber att få läsa upp några av dessa, och jag gör det för att visa, i vilken grad namnskyddsfrågan försumpats i vårt land. Bland namn, som sålunda obehörigen tagits av straffångar, förekomma t.ex. Aminoff, Bjelke, Breitholtz, De Geer – det var en bettlare och lösdrivare – Gyllenstolpe (visserligen med två l), von Krusenstjerna, Lagercrantz, Linné, Oxenstjerna, Rosencrantz, Silfversparre, Sture, o.s.v., o.s.v.¹⁰⁰

Att det var just straffångar verkar ha strött extra salt i Cronbergs sår. För honom var privilegierna ett billigt pris att betala för att ordna den ”försumpade” namnfrågan. Han fick medhåll från Carl Reuterskiöld som inte gav mycket för motståndarsidans tal om adelns ”konstitutionella ställning”. Någon sådan hade man inte haft sedan 1866. Vetorätt hade man förvisso, enligt §114 i regeringsformen men den innebar ingen medbestämmanderätt. Men det var ärftligheten som var det viktiga, och den var skyddad genom att adeln var en sluten grupp.

Det intresse, som här är viktigast, det är enligt min mening i första hand namntresset. Skall det intresset behörigen tillgodoses, då måste vi ta till offensiven, då måste vi gå till Kungl. Maj:t och

⁹⁷ Ibid. s. 26ff.

⁹⁸ Ibid. s. 61ff.

⁹⁹ Ibid. s. 23f.

¹⁰⁰ Ibid. s. 36.

säga 'det och det vilja vi ha bestämda ifråga om vår namnrätt, och vi yrka detta med stöd av den rätt som är oss given att bilda det svenska Riddarhuset'.¹⁰¹

Dessutom var privilegierna bara relikter utan värde som Reuterskiöld utan vidare var villig att byta bort. Han kallade de t.o.m. "köpeskillning". Men det brann i knutarna. Den allmänna uppfattningen värderade inte privilegierna högt, och värdet var i fallande. Handlade man inte snart skulle man inte ha någon köpeskillning som någon ville byta mot någonting. Reuterskiöld ansåg sig nämligen leva "i nivelleringens tid; allting som i det yttre skiljer sig från det andra skall avskaffas, och allting göras uniformt."¹⁰² Att värna om namnskyddet var att gå emot denna trend, något högst önskvärt: "Vilja vi ge värdigheten innehåll av värde, då är det ärftliga namnets offentliga erkännande och erkännandet av den därmed följande förpliktelsen till historisk traditionsbundenhet det enda möjliga."¹⁰³

Som redan noterats hade motståndarsidan sina tvivel på att en sådan lag var möjlig att få till stånd. Det fanns också invändningar mot att man skulle ge ifrån sig något "eget" i utbyte mot en allmän lag som rörde alla medborgare.¹⁰⁴ Men hur ska man tolka denna önskan att värna om adliga släktnamn? Säkert var det så att även motståndarsidan såg namnlagen som önskvärd men ifrågasatte om den var möjlig att genomföra, eller så värderade de privilegierna högre. Reuterskiöld röjer en önskan att avgränsa den egna gruppen gentemot resten av samhället. Distinktion, för att tala med Bourdieu, och en annan form av överordning. Det var uppenbarligen viktigt att man på ett tydligt sätt visste vem som tillhörde en viss släkt, och i förlängningen adeln, och vem som inte gjorde det. Jag skulle vilja hävda att både de som ville avskaffa privilegierna och de som ville behålla dem var överens i sak men inte i metod. Det handlade helt enkelt om vad man värderade som viktigt. Pehr von Seth tillhörde dem som ansåg att vurmandet för privilegierna byggde på:

En grumlig föreställning att privilegierna skulle ha något att göra med den adliga värdighet, som regeringsformen omtalar [...] [det] vore beklagligt om adelskapet icke skulle hava annat innehåll än just de rättigheter som privilegierna giva, det vore under nuvarande förhållanden en utmärkelse 'à la pauvre honteux' [ung. tidigare välbeställda på obestånd.]¹⁰⁵

¹⁰¹ Ibid. s. 48.

¹⁰² Ibid. s. 50.

¹⁰³ Ibid. s. 51.

¹⁰⁴ Ibid. s. 33.

¹⁰⁵ Ibid. s. 19.

Mönstret upprepar sig. von Seth påstod sig på intet sätt vara emot bevarandet av de minnen som adeln hade att förvalta. Det var enligt honom en fosterländsk plikt att göra det, men inget man uppnådde genom att klänga sig fast vid privilegierna. Han var övertygad om att:

... intet folk kan göra någon större insats i den allmänna kulturutvecklingen utan en aristokrati av det ena eller andra slaget, beroende på tidförhållandena. Detta är endast en enkel tillämpning av den Stora lagen om arbetets fördelning mellan individerna, vilken lag intet folk kan bryta utan att undanrycka den fasta grunden för alla framsteg och utan att grovt försynda sig mot utvecklingen. Men jag är lika djupt övertygad om att varje tids och varje lands aristokrati har sitt uteslutande existensberättigande och på samma gång måste se sin ära uti vad den i självupppoffrande arbete kan göra för främjandet av de kulturändamål som äro satta för tiden.¹⁰⁶

Det var adelns historiska uppgift att anpassa sig efter tidens ändrade förutsättningar. Kanske var von Seth mer än andra villig att dela adelns överordnade ställning med nyare eliter. För honom var privilegierna inte en del av ”det stora och vackra”¹⁰⁷ arv som förfäderna lämnat efter sig, snarare ett tecken på adelns tendens att tillskansa sig egna fördelar. Att bevara dessa var då alls ingen plikt, snarare var det en plikt att göra sig av med dem. Slutmålet för von Seth var detsamma som för hans motståndare: en adel som fortfarande skulle spela en aktiv roll i Sveriges ”kulturutveckling”. Medlen skilde sig dock åt

En stor del av mitt källmaterial berör diskussioner om adelns kvarvarande privilegier, och vad dessa kunde tänkas betyda förståndet. 1921 var det frågan om patronatsrättens (rätt att i vissa församlingar tillsätta kyrkoherde) vara eller inte vara som engagerade. Johan Lagerbielke drog sig till minnet en sådan innehavare av patronatsrätt:

Vad har detta gamla rättsinstitut för betydelse för Ridderskapet och Adeln? Vi ha nu hört, att det är endast något över 60 medlemmar av Ridderskapet och Adeln, som inneha patronatsrätt. Man kan då fråga sig: är då denna patronatsrätt för dem, som inneha den, av någon större betydelse? Jag vet av egen erfarenhet fall, då nuvarande innehavare av patronatsrätt känner det ganska tungt att ensam utse präst i församlingen och icke ogärna önskar befrielse därifrån. Men å andra sidan framtråda just nu för mitt minne vissa motsatta synpunkter, som vid kyrkomötet framhävdes av en ärad ledamot, ett lekmannaombud i kyrkomötet, vilken jämväl är ledamot av Ridderskapet och Adeln. Han är själv patronus. Han sade, att han med vemod såge på den fråga, som förelåg. I mer än 300 år hade den av honom innehavda egendomen, utan att vara fideikommiss, tillhört släkten, och i mer än 200 år hade patronatsrätt varit därmed förenad och, så vitt han hade sig bekant, aldrig

¹⁰⁶ Ibid. s. 19.

¹⁰⁷ Ibid. s. 20.

missbrukats. Den hade bidragit till att giva patronus och församlingen starka gemensamma intressen, och den hade gjort, att de blivit förenade på ett sätt, som knappast kunde äga rum i en församling, där under likartade förhållanden i övrigt, ingen patronus funnes. Talaren hade alltid betraktat patronatsrätten mindre såsom en rättighet utan mera såsom en förpliktelse, en förpliktelse för patronus att vara församlingen till gagn jämväl i materiellt avseende. Emellertid sade även denne talare, som hade stark känsla för de gamla traditionerna, att han, så som frågan då låge och förhållandena utvecklats sig, icke kunde motsätta sig förslaget om patronatsrätternas upphävande, och ha sade, att han så mycket lättare kunde finna sig däri med hänsyn till bestämmelsen, att de patronella pastoraten ifråga om tillsättandet av präst skulle bli regala.¹⁰⁸

Talarens åsikt verkar också ha varit Lagerbielkes. Talaren på kyrkomötet avslutade sitt anförande såhär:

'Jag måste alltså säga, att jag icke kan motsätta mig det nu föreliggande förslaget. Det kan hända, att jag icke kan förmå mig att giva min röst för detsamma vid en blivande votering, men i så fall skall jag avhålla mig från att här avlämna någon röstsedel.' Så, mina herrar, tänker och talar den borne gentlemannen i denna fråga.¹⁰⁹

Och i flera andra frågor, skulle kanske kunna tilläggas. Lagerbielkes respekt för den gamla patronus på kyrkomötet är typisk. Det gamla skulle hedras, och en ändring skulle bäras med, om inte motstånd, så i alla fall en värdig protest. Man skulle föga sig värdigt:

Det må nu råda olika individuella uppfattningar om vad värde detta gamla rättsinstitut kan ha, men vad som väl icke gärna kan bestridas är, att det icke längre kan bli bestående. En annan sak, som jag idag vill beröra, är den stora tacksamhetsskuld, vari stora delar av vårt land stå till hädangånga patronatsrättsinnehavares storartade uppoffringar för kyrkan och församlingen samt det allmänna. Genom byggande och underhåll, många gånger i kritiska tider, av kyrkor, genom upplåtande av jord till kyrkobyggnad, till prästgård, till klockareboställe och genom storartade donation ha dessa patroni, vilka i största utsträckning tillhört just Ridderskapet och Adeln, givit lysande föredömen på uppoffring och lämnat bestående minnesmärken på en praktisk tillämpning av den gamla sentensen: Noblesse oblige.¹¹⁰

Allt tal om tacksamhetsskuld och de duktiga patroni kan naturligtvis ses som utslag för stolthet inför den egna gruppen, som en ganska typisk hyllning till de egna leden. Men här syns också ett annat tema: offret. På annat ställe liknas adeln vid en pensionerad arbetsmänniska, som nu ska njuta frukterna av sitt tillbakadragande. Adeln hade offrat sig,

¹⁰⁸ Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1921, s. 16.

¹⁰⁹ Ibid. s. 16.

¹¹⁰ Ibid. s. 16.

arbetat hårt för fosterlandet, om detta var man överens. Samtidigt motiverade detta en fortsatt adlig existens, under nya förhållanden men ändå med intakt ställning som korporation.

Elis Schröderheim gav inte mycket för förslaget, som var en del av det han ansåg vara en ”nivelleringsprocess”. Demokratiska strömningar överhuvudtaget ansåg han vara direkt farliga:

Nu talas det också om att det är någonting som strider mot vår tids rättsmedvetande och allmänna uppfattning, att en enskild man skall få utnämna själasörjare i en församling. Det låter visst mycket vackert och riktigt detta, och det är utan tvivel teoretiskt sett alldeles riktigt resonerat. Församlingen skall själv utse sin präst. Men, mina herrar, låt oss se saken praktiskt! Hurdana äro valmöjligheterna? Hurdana äro i genomsnitt dessa församlingar, som skola välja präster? Jag påstår, utan att jag riskerar att göra mig skyldig till någon överdrift, att de i alltför många fall äro fullkomligt inkompetenta att utöva sin rätt att välja präst. Jag behöver icke här på adelsmötet fördjupa mig i en skildring av de missbruk och missförhållanden, de skandalösa agitationer och dylikt, som vanligen karaktärisera prästval, isynnerhet efter den senaste prästvallagens antagande år 1910.¹¹¹

Bättre då att en patron – helst en adelsman – höll ordning på församlingen. Denna, låt oss kalla den nyaristokratiska tanke, är inte helt ovanlig. Kanske bäst formulerad vid ett annat tillfälle av Adam Lewenhaupt:

Vi har åter varit samman kallade till ett urtima adels möte för att lämna vårt bifall till utplånandet av ett säreget drag i vårt inre rättsförhållande, ett drag, som för den stora allmänheten väl var av ringa betydelse och för oss såsom stånd av ingen och därför gärna av oss kunde bifallas, liksom det förut blivit bifallet av riksdag och kyrkomöte, som i trots av eller kanske huvudsakligen just därför att det var säreget, att det inom ett visserligen begränsat område dock lämnade plats för personligheten, för den enskilde medborgarens ansvarskänsla, ansågs otidsenligt av den stora majoriteten av vårt folk, vilken ser samhällsutvecklingens ideal i att allt stöpes i samma form, att allt, som avviker från massverkan försvinner – en gottköpsvisdom, som glömmar, att det är den ensamme mannens djärva och stolta tanke, som är väckande, att det är det personliga ansvaret, icke det kollektiva, som är den säkraste borgen för handlingens rättrådighet, att det är de få, som äro några tum andligen högre än massan, och icke den kompakta och slätstrukna massan själv, vilka äro kulturbärande – enkla och eviga sanningar, som profanum vulgus så sällan kan och kanske ännu mindre vill förstå.¹¹²

¹¹¹ Ibid. s. 18.

¹¹² Ibid. s. 11f.

Att kalla denna aristokratiska strävan för *ny* kanske är en överdrift. För de flesta närvarande var nog idealet sedan länge välbekant; en adelsman av gammalt snitt. Men det gamla idealet skulle fortfarande tillämpas i den nya tiden. 1918 talade Adam Lewenhaupt till det mötets ordförande, Henning Wachtmeister:

... Ridderskapet och Adeln ser i er en medlem av sitt stånd sådan som vi önska och vilja finna honom. Bärare av ett ädelt namn, ofta och då med ära inskrivet på historiens blad; den frie mannen på sin ärvda sätesgård, vilken ägnat sin ungdoms år åt statens tjänst och icke heller undanhållit sin mannaålders krafter det allmänna i de värv, till vilka medborgares förtroende i rikt mått kallat och till vilka Edra ståndsbröder lagt det att vid det nu tilländagångna adelsmötet vara primus inter pares, vara den förste bland likar.¹¹³

Göran Norrby såg överordningen som den del av den adliga identiteten som dröjde sig kvar längst. Jag har inte funnit något som skulle kunna visa på motsatsen, snarare tvärtom. Stödet för att behålla privilegierna var för all del inte särskilt stort men de flesta som stödde ett avskaffande tänkte sig ändå att adeln, genom bildning och arv, var förmer än ”massan”. Tvärtom blev själva avskaffandet för dessa ett tecken på offervilligheten hos ett ädelt stånd. Men som vi snart ska se fanns det även mer praktiska skäl till att göra ”offret”, även om dessa också syftade till att stärka den egna gruppen.

6.3. Att förhålla sig till det moderna: adelns politiska kultur

Vi hava nu kommit till slutet af förhandlingarna vid detta adelsmöte, som omfattas med ett så lifligt deltagande, att något liknande knappast förekommit i mannaminne. Meningarna hafva därunder varit hvarandra motsatta. Jag kan icke inlåta mig på något omdöme om de olika meningarnas relativa värde och jag kan icke förutsäga, huruvida fattade beslut varit lyckligt eller mindre lyckligt; det må blifva framtidens sak att lämna upplysning härom. Men huru olika meningarna än varit, är jag övertygad om, att alla sökt följa mottot ’Salus ordinis summa lex’ och att alla sökt nå det resultat som måtte vara för Ridderskapet och Adeln nyttigast.

Huru det än kan komma att gå med de privilegier, som vi här afhandlat, som en del icke anse värda att behålla, men från hvilka andra däremot icke vilja skiljas, så återstår, om jag så får uttrycka mig, ett privilegium, hvilket bör behållas och som icke kan afstås. Jag menar minnet af allt stort, godt och ädelt, som våra förfäder utträttat. Jag tala om detta icke såsom något hvaröfver vi hafva att brösta och förhäfva oss, utan såsom något, för hvilket vi hafva att ödmjukt böja oss. Må detta minne för oss vara ett exempel, som vi efter vår förmåga söka efterlikna. Må detta minne för oss vara ett kraf att vi, hvar och en i sin stad och i sin verksamhet, söka utträtta det bästa möjliga. Om vi på ett fullgodt sätt fullgöra detta kraf, så kommer Ridderskapet och Adeln att allt framgent intaga en värdig och hedrad plats i samhället.¹¹⁴

¹¹³ Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1918, s. 9.

¹¹⁴ Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1916, s. 14f.

Så avslutade Adam Lewenhaupt, i egenskap av äldste greve och ordförande, 1916 års adelsmöte. Citatet är långt men jag tycker det är talande för det jag i denna del av uppsatsen kommer behandla: adelns politiska kultur. Grevens beskrivning var träffande, inte bara för mötet 1916 utan för samtliga möten jag undersökt. Att adeln fortsatt skulle spela en roll i samhället var man rörande överens om. Dock skilde sig åsikterna åt om hur detta skulle kunna gå till. Som vi kommer se debatterade och orienterade sig mötesdeltagarna inom samma, utpräglat adliga, kulturella system, oavsett åsikt i sakfrågorna. Det har under denna del av undersökningen varit nödvändigt att närmare granska adelsmötets verksamhet, från förslag till fattat beslut via motioner och debatt. Därför har följande stycken mer redovisande karaktär än tidigare avsnitt med drag av grundforskning.

Frågan som 1916 gett upphov till så livlig diskussion och inkallandet av ett urtima adelsmöte rörde adelns kvarvarande privilegier. Sedan dessas vara eller inte vara aktualiserats på 1915 års möte hade en kommitté tillsatts med uppgift att utreda frågan. Kommittén hade kommit fram till att de kvarvarande privilegierna i praktiken upphört att gälla sedan länge, och att de dessutom inte var av något värde för adeln.¹¹⁵ Undantag gjordes för patronatsrätten, inte för att den skulle vara värdefull att bevara, utan för att den reglerades av kyrkolagen. Dessutom var upphävandet av patronatsrätten under Justitiedepartementets utredning, något vi ska få anledning att återkomma till. Det var direktionen som sammankallat mötet och för sin del önskade

... att Ridderskapet och Adeln måtte för sin del besluta, att de Ridderskapet och Adeln tillkommande, i § 114 regeringsformen omförmälda privilegier, förmåner, rättigheter och friheter, till hvilkas upphäfvande Ridderskapet och Adeln icke redan lämnat sitt midgifvande, må förklaras skola upphöra att gälla.¹¹⁶

Listan på berörda privilegier var lång, och ska inte här återges i sin helhet. Det räcker med att konstatera att det var privilegier som antingen gjorts inaktuella av nyare lagstiftning, men ändå blivit kvar, eller privilegier som en gång varit förbehållna adeln men som med tiden utsträckts till samtliga medborgare.¹¹⁷ Enligt § 114 i regeringsformen var som nämnts ett beslut om avskaffande dock inte giltigt utan att adeln gav sitt medgivande därtill. Utskottet delade kommitténs och direktionens åsikt. Det fanns dock ett ”men”. Både instanserna ansåg att adeln här hade ett tillfälle att ägna sig åt kohandel med regeringen. Det fanns inom ståndet en önskan om att en ny namnlag skulle inrättas, som bättre

¹¹⁵ Ibid. s. 168.

¹¹⁶ Ibid. s. 168.

¹¹⁷ Ibid. s. 170f.

skyddade adlig namn. Enligt utskottets förslag skulle denna namnlag vara ett villkor för privilegiernas avskaffande. Ingen namnlag, inget avskaffande. Namn tillhörande levande eller utdöd adelsätt skulle inte kunna antas av andra. Inte heller namn som var snarlika ”egenartade” namn.¹¹⁸

När debatten drog igång gick skiljelinjen mellan de som å ena sidan värderade den utlovade namnlagen högre än privilegierna, och å andra sidan de som kopplade ihop privilegierna med adeln som grundlagsskyddad institution.

Per von Seth, utskottets ordförande, ja-sidans ivrigaste företrädare drev under diskussionens gång linjen att frågan om privilegiernas avskaffande var en naturlig följd av 1915 års adelsmöte. De återstående privilegierna borde avskaffas i utbyte mot en lag om namnskydd. Detta skulle vara ett krav och han var övertygad om att den försäkran som utskottet förhandlat fram och ansett sig fått ”tämmligen klart löfte om” från justitiedepartementets sida. Dessa förhandlingar går det inte närmare in på, och som vi ska se var det långt ifrån alla som delade von Seths optimistiska syn på detta löfte om ny namnlagstiftning. von Seth var övertygad om att vissa av hans ståndsbroder ville behålla privilegierna av ”kärlek”, något han ställde sig oförstående inför. För honom var tillfället att få stärkt adelns ställning i namnfrågan för bra för att missa, samtidigt som privilegierna enligt honom var utan praktiskt värde.¹¹⁹

De som argumenterade för ett avskaffande tyckte som sagt att det var viktigare med namnskydd än privilegier. Det fanns för all del invändningar mot att man skulle ge ifrån sig något ”eget” i utbyte mot en allmän lag som rörde alla medborgare.¹²⁰ Men hur ska man tolka denna önskan att värna om adliga släktnamn? Säkert var det så att även motståndarsidan såg namnlagen som önskvärd men ifrågasatte om den var möjlig att genomföra, eller så värderade de privilegierna högre.

Motståndet mot förslaget lät dock inte vänta på sig. I mötets enda motion oroade sig motionärerna över att ”det nu föreliggande förslaget äfventyrar enligt vår öfvertygelse Ridderskapet och Adelns ställning såsom en af den offentliga rätten erkänd korporation”. Denna rätt kunde, enligt motionärerna, direktionen inte garantera om privilegierna avskaffades. Om rätten till att vara en korporation upphörde kunde det gå illa för adeln menade man: ”vi anse, att om denna karaktär af korporation går förlorad, man gifvetvis inbjuder till fortsatta angrepp på Ridderskapet och Adeln och därmed äfven vår

¹¹⁸ Ibid. s. 169ff.

¹¹⁹ Ibid. s. 18.

¹²⁰ Ibid. s. 33.

konungamakt, hvilka från vår sida djupt beklagas.”¹²¹ Motionärerna yrkade att direktionens förslag inte skulle bli av. På motståndarsidan gav man inte mycket för utskottets förhoppningar om en namnlag i utbyte mot privilegiernas avskaffande. Thomas August Adlercreutz ställde sig t.ex. tvekan till vem som skulle uppfylla den utlovade garantin. Skulle riksdagen göra det? Eller kungen? För honom var utskottets löften mer än lovligt vaga. Var det inte rent av så, att utskottet försökte föra adeln bakom ljuset genom att försöka avskaffa privilegierna utan någon kompensation? Han delade inte von Seths syn på privilegiernas värde. För Adlercreutz var de ärvda – det var viktigt – och i grundlagen skyddade rättigheter. Något större praktiskt värde hade de för all del inte, men privilegiernas avskaffande påverkade § 37 och § 114 i regeringsformen där adelns konstitutionella ställning som stånd garanterades. Om privilegierna avskaffades skulle dessa båda paragrafer bli utan innehåll, och därmed enklare att motionera bort av någon ”radikal” riksdagsman. Steget till att avskaffa hela adeln skulle därefter inte vara långt: ”Sker något sådant, så nedsjunker Sveriges adel från att ha varit ett stånd med rättigheter skrivna i grundlagen, till en ekonomisk förening eller i bästa fall korporation, ett pensionsbolag med bolagsstämma vart tredje år.”¹²²

Vissa skulle nog påstått att detta redan hänt. Men för Adlercreutz var uppenbarligen det faktum att adeln omnämndes i regeringsformen något som förpliktade. I hans anförande kopplades adelns existens också samman med monarkins dito. Ett angrepp – att avskaffa privilegierna såg han som ett angrepp – på den ena var ett angrepp på den andra, och utan adel skulle kungamakten snart reformeras bort även den. I Adlercreutz anförande framstod adeln som allvarligt hotad av mer radikala krafter i samhället; udden var riktad åt vänster. Som bevis för detta citerade han riksdagsmannen Carl Lindhagen, från ”den yttersta vänstern” som motionerat om både adelns och monarkins avskaffande, dock utan framgång. Skulle man då, i ett så hotfullt samhällsklimat, försvaga adelns ställning helt självmant? Naturligtvis inte. Adlercreutz visste besked:

Det är icke så, som vissa här närvarande tro, att man genom att beskedligt avstå en del av vad man har, lyckas dämpa angreppen. Den tiden är förbi. Ett hänsynslöst motstånd är det enda som imponerar på en angripare.¹²³

¹²¹ Ibid. s. 149f.

¹²² Ibid. s. 23f.

¹²³ Ibid. s. 25.

Stridsretoriken är intressant. Att adeln hade en ställning att försvara var nog en självklarhet för de flesta av adelsmötets deltagare. Men Adlercreutz' får det närmast att likna ett krig:

När det såsom nu är allmänt känt, hurusom denna statsförvaltning från de samhällsomstörtande partiernas sida göres till föremål för ständiga angrepp, framgångna ur en i årtal bedriven hetsagitation tagande sig uttryck i grundlagskränkningar och demonstrationer, så borde dock Ridderskapet och Adeln känsla för gammal tradition bjuda dess medlemmar såsom värdigare att visa exempel på motsatsen.¹²⁴

Nu verkar det emellertid ha varit så, att kärleken till privilegierna var större än önskan efter en ny namnlag. Utskottets förslag röstades ner, med 119 röster för och 160 emot, efter ett för sammanhanget högt valdeltagande.¹²⁵ Alternativt lyckades inte utskottet övertyga deltagarna om att de garantier man påstod sig ha fått var att lita på. C.A. Reuterskiöld och John Stuart lämnade både in varsin sur reservation till det beslut mötet hade fattat där de beklagade sig över ”att det tillfälle som nu förefunnits, att på ett för Ridderskapet och Adeln tillfredställande sätt ordna ifrågavarande angelägenheter, aldrig torde komma åter.”¹²⁶

Vi har här sett två sätt att resonera, typiska för den adliga politiska kulturen. Å ena sidan de som vill skydda adelns ställning genom att allt i möjligaste mån ska vara som det är, och å andra sidan de som kan tänka sig att ändra på vissa lågt värderade saker om det kan ge något bättre i utbyte. I det här fallet var den förstnämnda gruppen i majoritet. Men man resonerade ändå med samma termer och slutmålet var detsamma.

Två år tidigare, på 1914 års möte, hade en liknande diskussion om privilegiers avskaffande präglats av oenighet mellan direktionen och utskottet. Anledningen var en föreslagen lag gällande giftermål utan föräldrars samtycke. Enligt lagförslaget skulle sådana frågor avgöras av underrätterna. Direktionen ansåg dock att detta stred mot §29 i adelns privilegier som placerade liknande frågor rörande adelspersoner hos Kungl. Maj:t. Direktionen yrkade därför att adeln självmant skulle avskaffa privilegiet som man ansåg vara verkningslöst. Men utskottet ansåg å sin sida inte att den föreslagna lagen var oförenlig med privilegiet i fråga. Enligt utskottet ansågs varken direktionen eller lagberedningen att privilegiet var till förmån för adeln. Men eftersom man inom utskottet ansåg att ingen reell poäng med avskaffande fanns motsatte man sig:

¹²⁴ Ibid. s. 24.

¹²⁵ Ibid. s. 11.

¹²⁶ Ibid. s. 13f.

Å ena sidan kan till förmån för bifall anföras, att därmed vunnas en uniformitet och en formell likställighet för alla svenska medborgare, som efter nutida begrepp bör anses eftersträvansvärt, liksom ock att ändringen för Ridderskapet och Adeln vore av mera formell än reell natur. Å andra sidan finns ingen reell poäng med att avskaffa privilegiet, och att då avskaffa ett privilegium blir en signal för att avskaffa alla.¹²⁷

Frågan verkar dock i detta fall inte ansetts tillräckligt viktig för att ett diskussionsprotokoll skulle upprättas. Detta försvårar naturligtvis en närmare analys. Här kan man dock nöja sig med att konstatera följande: utskottet erkänner att det existerar ”formell likställighet” av vissa anses vara ”eftersträvansvärt”. Men för utskottet räckte inte detta för att motivera ett avskaffande. Detta är genomgående. Om ingen ”reell poäng” förelåg avskaffade man ogärna någonting alls. Dessa ”reella poänger” var, när de väl förelåg, också av sådant slag att de ansågs främja adelns ställning (namnlagen 1916). Acceptansen för ”nutida begrepp” var alltså inte större än att det fodrades något mer för att få till stånd en förändring. Dessutom fanns en oro för att ett avskaffande skulle sända ”En signal för att avskaffa alla [privilegier]”. Något som inte heller ansågs önskvärt.¹²⁸ Mötet gick också på utskottets linje och röstade mot direktionsens förslag med 32 röster för och 70 röster emot.¹²⁹

På 1914 års möte hade man alltså talat om att avsäga sig vissa privilegier rörande i vilken instans mål rörande adelspersoner skulle behandlas i. Året därpå hade ett lagförslag godkänts av riksdagen, vars innehåll jag inte ska gå närmare in på här. Det räcker att säga att lagen även rörde adeln, och att enligt §114 i regeringsformen ett sådant förslag krävde adelns godkännande. Därför hade ett urtima sammankallats för att fatta beslut i frågan. Pehr von Seth knöt i sitt anförande an till det förflutna:

Vi stå på nytt inför frågan om upphävandet av Adelns forum privilegium. Det är ju, såsom herrarna alla inse, icke, som det var för femtio år sedan, någon stor fråga det gäller nu. Det är icke fråga om vår maktställning i politiskt hänseende, och det är ej heller fråga om något angrepp på Ridderskapet och Adeln såsom erkänd korporation – jag ber att särskildt få understryka detta sista. Det är nu fråga endast om ändringar i vissa bestämmelser, som åt *medlemmar* av Ridderskapet och Adeln giva en särskild privilegierad ställning i vissa hänseenden. Denna fråga borde därför knappast längre vara någon känslofråga, då det ju här icke gäller något moment i den stora strid, som en gång utkämpades om adelns maktställning.¹³⁰

Nej, för von Seth var det ingen ”känslifråga.” Han fokuserade i stället på det praktiska. Enligt förslaget skulle vissa frågor rörande adelspersoner hamna hos underrätterna i stället för i hovrätten. Var detta då verkligen att betrakta som en oersättlig fördel för adeln? Enligt

¹²⁷ Ridderskapet och adelns protokoll vid lagtids adelsmötet år 1914, s. 250.

¹²⁸ Ibid. s. 248ff.

¹²⁹ Ibid. s. 315.

¹³⁰ Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1915, s. 12.

von Seth var svaret på den frågan nja. Å ena sidan kunde det genealogiska arbetet, ”vilket bedrivande är ett av de viktigaste bland våra kvarstående värv”¹³¹ försvaras om bouppteckningar hamnade i underrätternas arkiv, i stället för de mer centraliserade hovrätterna. 1907 hade samma fråga röstats ned av adeln, enligt von Seth av den anledningen att Stockholms adliga ”myndlingars” (d.v.s. omyndiga personer) angelägenheter skulle hamna på underrätternas bord, vilket man då tyckte var en stor nackdel. Nu hade Stockholms förmyndarväsende omorganiserats så att den nackdelen inte ansågs lika allvarlig. 1907 års diskussion hade präglats ett kalkylerande av fördelarna med att behålla privilegierna kontra nackdelarna där man kommit fram till att fördelarna var övervägande. von Seth ansåg inte att sådant tänkande var ”värdigt” och kom dessutom fram till att de invändningar man då hade nu hade blivit tillgodosedda. Trots detta ansåg han själv att det var ”en liten minskning i förmån” att hamna i underrätterna, men det var inte tillräckligt för att bevara privilegiet:

Enlig mitt förmenande hafva vi viktigare och andra intressen att bevaka. Vi hafva våra historiska minnen att bevara. Särskildt på det personhistoriska området hafva vi ju stora uppgifter att fylla. Vi hafva vårt vackra hus att taga vara på och att underhålla såsom en minnesvärd öfver hvad ståndet en gång varit. Och så hafva vi våra fonder att förvalta. Om vi ni i alla dessa afseenden skulle vinna på att antaga detta förslag och offra dessa privilegier, som jag för men del icke tror äro så mycket värda, vore det då ej skäl att göra offret?¹³²

Klart är hursomhelst att von Seth, trots talet om värdighet, ändå kalkylerade en hel del. Mitt intryck är att ett privilegium aldrig kunde avskaffas enbart för sakens skull. Till kalkylen hörde om det fanns någon praktisk fördel med att behålla det, hur resten av befolkningen skulle reagera, och vilka sysslor adeln enligt talaren i fråga borde ägna sig åt.

Privilegierna betraktades av de som vill avskaffa dem som föga användbara. I sken av att de spelat ut sin roll kunde man med gott samvete ge sitt tillstånd till ett avskaffande då detta kunde resultera i kompensation i form av ny namnlag, något som länge efterfrågats. Hur det gick med denna ”kohandel” faller tyvärr utanför de snäva tidsramar som denna uppsats är försedd med, men inställningen är ändå intressant. Å ena sidan ansågs privilegierna av många vara värdelösa, men som vi såg 1914 var inte detta nog för att propagera för ett avskaffande. Nej, ett avskaffande blev endast aktuellt när man kunde få något i utbyte. Inte heller motståndarsidan tillskrev privilegierna någon större praktisk betydelse, men desto större ideell bemärkelse, så pass att de inte kunde ge sitt

¹³¹ Ibid. s. 16.

¹³² Ibid. s. 18.

medgivande till ett avskaffande. Skräckscenariot för dessa vore att privilegiernas avskaffande skulle vara en signal till fortsatta ”angrepp” på adeln.

Carl Reuterskiöld, som tidigare år varit med och röstat för ett avskaffande av privilegierna, argumenterade på 1917 års möte för att behålla riddarhusordningen som den var, och bemödade sig för att förekomma eventuell kritik av den till synes inkonsekventa inställningen till traditionernas bevarande:

Det är således skillnad mellan att hålla på traditionen här och att hålla på privilegierna som äro, kan man säga, såsom ett residuum av något som varit, men somej längre är utvecklingskraftigt, utvecklingsmöjligt. Frågan gällde där, om man skulle och huru länge man skulle draga med sig någonting, som varit till gagn och som i ett giver ögonblick kunde bliva till gagn genom utbyte mot något bättre. För mig var den frågan klar: kunde jag vinna det som var väsentligt och bättre, lät jag det gamla, som levat ut, gå sin väg. – Här står saken annorlunda. Här är det icke ett gammalt som levat ut sin tid, utan här är det någonting som vi böra ännu behålla och som hittills ej visat sig vara dött eller icke livskraftigt.¹³³

Det var omständigheterna som bestämde om något gammalt levat ut sin tid eller inte. Året innan hade han argumenterat lidelsefullt för att byta de förlegade privilegierna mot den för honom så eftertraktade namnlagan. Hans motståndare i den frågan om höll inte med om att privilegierna spelat ut sin roll. 1917 argumenterade han, som de gjorde då, om att vara vid den gamla ordningen. Traditionerna kom man inte ifrån, även om man nu skulle vilja. Att värna om traditionerna var man mer eller mindre tvungen till, men värnandet kunde hos den enskilde mötesdeltagaren förespråka både det ena beslutet såväl som dess motsats.

Den 19 maj 1921 var det återigen dags för ett urtima adelsmöte. Den här gången rörde det de patronella pastoraten, som enligt förslag från riksdagen skulle upphöra. Patronatsrätten hade för adelns del införts i början av 1600-talet, och innebar att den adelsman som var patronus hade rätt att tillsätta präst i sin församling. Med tiden kom rätten att förknippas med en särskild egendom, snarare än en enskild person, vilket fick till följd att även ofrälse och till och med aktiebolag kunde vara patronus. Frågan om rättens avskaffande hade nästan hundra år på nacken när 1921 års möte behandlade den. Nu hade dock både kyrkomötet och riksdagen beslutat att rätten skulle upphävas. De pastorat som tidigare varit patronella skulle efter avskaffandet bli regala, d.v.s. kungen övertog rätten att tillsätta präst.¹³⁴ Vid tidpunkten fanns omkring 60 patronella pastorat i Sverige som innehades av adelspersoner, mer än hälften av samtliga patronella pastorat.¹³⁵

¹³³ Ridderskapet och adelns protokoll vid lagtima adelsmötet år 1917, s. 338.

¹³⁴ Magnus von Platen, 1989, *Klient och patron*, s. 96ff.

¹³⁵ Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1921, s. 10.

Direktionen hade lämnat ett yttrande, där de för sin del menade att privilegiet att tillsätta präst i församlingen syftade till att hålla adeln på en önskvärd social nivå, och att detta hade sin poäng förr, men att något sådant inte längre fyllde någon meningsfull funktion. ”Under nu rådande tidsförhållanden, så vitt olika dem under vilka privilegiet tillkommit, kan enligt direktionens mening detta icke längre för adeln äga den betydelse det fördom må hava haft.”¹³⁶ Inte heller utskottet såg några skäl till att behålla det gamla systemet:

Här må i detta sammanhang vara nog att erinra hursom det ej kan anses vara förenligt med nutida rättsuppfattning på hithörande områden att den offentliga funktion, som ligger i tillsättandet av präst, tillkommer en enskild jordägare, vem denne än må vara.¹³⁷

Nej, den nutida rättsuppfattningen tillät inte patronatssystemet. Men man delade direktionens historiesyn:

Förr var jordägandet annorlunda, och de släkter som ägde mycket mark hade som uppgift att verka som skyddshelgon för en församling. Så är det nog fortfarande på vissa ställen men de förändrade förhållandena, med bolag som äger patronus med mera, finns också.¹³⁸

Utskottet kunde ”ej finna giltig anledning för Ridderskapet och Adeln att vägra sin medverkan för lagförslagets genomförande i hela dess omfattning”.¹³⁹ Kanske såg man inte att det fanns utrymme att göra motstånd, när både riksdag och kyrkomöte redan fattat beslut. Hursomhelst verkar utskottets ståndpunkt vara ovanligt oproblematisk för ledamöterna. Man noterade tacksamt att utredarna valt att lyfta fram patronis goda sidor. Något även Nils Lagerbielke gjorde. Han ansåg att det var ett problem att patronat kunde innehas av företag och liknande men var på ett typiskt sätt var han kluven inför avskaffandet. Å ena sidan hade patronatsrätten skötts galant av de flesta adelspersoner som varit patroni. Å andra sidan hade systemet förlorat sin bärighet. Men för att propagera för avskaffandet av en gammal tradition krävdes en hänsynsfull motivering. Lagerbielke betonade, som många andra, att patronatsrätten hade skötts, och fortfarande sköttes, exemplariskt, men att den ändå inte kunde vara kvar.¹⁴⁰

För ovanlighetens skull mötte förslaget om avskaffande den här gången inget större motstånd. Lagerbielkes sätt att resonera var typiskt. Anton Cederstörn vecklade på

¹³⁶ Ibid. s. 52.

¹³⁷ Ibid. s. 52.

¹³⁸ Ibid. s. 52f.

¹³⁹ Ibid. s. 53.

¹⁴⁰ Ibid. s. 13.

ett liknande sätt in sig i en lång utläggning om patronatsrättens uppkomst och utveckling, i Europa och Sverige. Kanske ett självklart sätt att orientera sig i en fråga men särskilt typiskt för adeln. Det förflutna spelade roll. Förr var kyrkan en stat i staten, nu är den en del av densamma:

Då kyrkan numera icke, såsom under den påviska tiden, är en stat i staten utan en del av densamma, äro de ordinarie prästerna i svenska kyrkan statens ämbetsmän. Då måste det ovillkorligen anses stå i strid med alla statsrättsliga principer, att en enskild person äger utöva den offentliga funktion, som ligger i tillsättandet av ordinarie präst. Visserligen har staten i forna tider meddelat bestämmelser, enligt vilka dylik rätt kunnat upplåtas. Men sådana bestämmelser äro icke av beskaffenhet att hava verkan för alla kommande tider.¹⁴¹

Cederström kom också han till slutsatsen att patronatsrätten sköts utmärkt men borde lämnas därhän. Han rundade av sitt anförande på karaktäristiskt sätt:

Jag hoppas, att vi, när vi begagna denna vår rätt, må så förfara, att vi göra oss förtjänta av de efterkommandes omdöme om oss, att vi hava utövat vår rätt på ett omsorgsfullt sätt och så, att fäderneslandet därav haft anledning till tacksamhet.¹⁴²

Jämfört med tidigare år blev 1921 år debatt inte särskilt lång. Utskottets hemställan, att adeln skulle medverka för att genomföra lagen i hela sin omfattning, blev bifallen utan votering.¹⁴³ Förmodligen var den initiala omröstningen så entydig att ingen fick för sig att begära någon sådan.

Kanske är det en begynnande förändringsprocess vi ser här. Fram till denna fråga har den adliga politiska kulturen präglats av en ovilja att göra sig av med något nedärvt utan något i utbyte. Kanske ansåg man sig inte ha något utrymme att i praktiken motsätta sig riksdagen och kyrkomötet. Utan vidare forskning är det svårt att bedöma.

Ordförande Ernst Wachtmeister af Johannishus avslutningstal innehöll de för adeln typiska parametrarna: det historiska perspektivet och stolthet för det egna ståndet i både det förflutna och samtiden:

Genom detta beslut har Adelsmötet visat, att Ridderskapet och Adeln numera ser på denna fråga med andra ögon än för 200 år sedan. Och detta är ju också helt naturligt. Tidsförhållandena äro nu helt annorlunda än då. Vad man då fann en helt naturlig rättighet finner man i flera fall nu vara en ej tidsenlig bestämmelse.

Jag kan i denna stund ej underlåta att påminna om de många uttalanden vi känna till angående huru innehavare av patronatsrätt väl handhaft denna sin rätt.

¹⁴¹ Ibid. s. 23.

¹⁴² Ibid. s. 28.

¹⁴³ Ibid. s. 10.

Det är dock ej med saknad, som vi nu lämna patronatsrätten ifrån oss, utan det är med stolthet, som vi erinra oss den svenska Adels insats även på detta område under såväl svunna år som i senaste tid.¹⁴⁴

7. Sammanfattande diskussion

Låt oss helt kort återgå till de frågeställningar som jag har använt mig av:

Formulerade mötesdeltagarna en utpräglad adlig identitet, och i så fall hur såg den ut?

Fanns det en utpräglad adlig politisk kultur, och hur kan den i så fall beskrivas?

Jag anser att ovanstående undersökning besvarat den första delen av de båda frågorna med ett ja. Men de båda andra delarna kräver en sammanfattning.

Till adeln räknades den som stod med i adelskalendern. Men för mötesdeltagarna verkar medlemskapet i det gamla ståndet uppmanat till ett visst beteende och en särskild inställning; en adlig identitet. Som sagt har jag tagit avstamp i Göran Norrby's forskning kring 1800-talets adliga identitet. Det är främst två drag som jag anser vara väsentliga: respekten för det ärvda och överordningen.

Vad gäller det förstnämnda verkar tendensen vara att det blev mindre viktigt. Under diskussionen kring försäljningen av riddarhustorget förekommer för all del tal om att ärvd egendom inte borde avyttras, men när det kom till votering var stödet för en försäljning starkt.

Hos vissa deltagare syns en tydlig önskan att adeln skulle fortsätta spela en framträdande roll i samhället och att ståndet, på grund av en inneboende eller inskolad överhet, var lämpat för en sådan position. Enligt Norrby och andra ska den ”slutgiltiga förändringen” för adels del ha inträffat runt den här perioden. Det är naturligtvis vanskligt att uttala sig om adeln som helhet men på adelsmötena, som emellanåt var välbesökta, verkar en tydligt adlig identitet ha återfunnits under hela undersökningsperioden.

På senare tid har det noterats att moderniteten, tillsammans med flera andra förändringar runt förra sekelskiftet, också innebar en ny nivå av stimuli, speciellt i den urbana miljön. Nya ljud från stadstrafiken, större folkhopar, reklam. Staden hade både fysiskt och visuellt blivit trängre.¹⁴⁵ I den kontexten är adels vurmande för riddarhusets

¹⁴⁴ Ibid. s. 11.

¹⁴⁵ Charney, Leo & Schwartz, Vanessa R., (red) 1995, *Cinema and the invention of modern life*, s. 73.

intryck intressant. Den otrevliga spårvagnstrafiken kan på så sätt betraktas som en metafor för adelns moderna ställning i stort. Något som hotar och kräver anpassning. Och adelns reaktion kring detta är typisk för skapandet av den moderna adeln. Man var fortfarande mån om att ta plats, att synas, och man var mån om att det skulle ske ”värdigt”.

När det gäller identiteten verkar den klassiskt adliga inställningen till ärvd egendom ha luckrats upp något. I diskussionen om försäljningen av riddarhustorget framstår adeln mer som en affärsmässigt sinnad aktör, även om det fanns vissa reservationer med hänsyn till respekten för det ärvda. Den vurm för bevarande som noterats på andra ställen i forskningen gör i viss mån avtryck även här. Flera deltagare såg sig och ståndet som förvaltare av ett arv. En vidare arbetshypotes skulle kunna vara att denna självbild förstärktes med tiden.

Det Göran Norrby i sin avhandling benämnde överhet präglar en stor del av den identitet jag här har kartlagt. Att skydda gruppens avskildhet ansågs viktigt, kanske tydligast illustrerat av Otto Cronbergs avsky inför de straffångar som tagit ”adelsklingande namn”. Aristokratiskt färgade tankegångar går också att märka, dels i ett förakt för ”profanum vulgus”, dels i tanken att adeln genom sitt arv och fostran var bättre lämpade att inneha en framträdande ställning. Dock var nog inte detta lika självklart, eller exklusivt adligt, som under tidigare århundraden. Vurmen för att bevara överheten är intressant betraktat i ljuset av det tidevarv i vilket adelsmötena ägde rum. Jag ser det som en rädsla för, och ett försvar emot ”ståndsnivelleringen”, ett försök att hindra adeln från att bli, så att säga, som alla andra, en rädsla för att dö ut.

Men samtidigt fanns en förståelse för att manövreringsutrymmet var begränsat. Adelns politiska kultur under 10-talet kan stavas anpassning med förbehåll. Spårvagnstrafik – ja, men bara när förgården ansågs värdig, bara när Gustav Vasas staty syntes ordentligt för de förbipasserande. Avskaffande – ja, men bara om en ny namnlag kom till stånd. Samtidigt ska det noteras att adelns handlingsutrymme i praktiken var begränsat. Enligt regeringsformen hade man som nämnts rätt att lägga in veto angående ändringar i privilegierna, något som utnyttjades i de första diskussionerna om avskaffande. Men när det kom till patronatsrätten var motståndet inte särskilt stort. En talare yttrade då att det inte var någon större mening med att gå emot både kyrkomötet och riksdagen. 1911 talades det en del om att torget nog på ett eller annat sätt skulle hamna i stadens händer hur adeln än ställde sig. I slutändan accepterade man ju också ett lägre pris än man ursprungligen föreslagit.

Detta hindrade inte mötesdeltagarna från att ändå ha adelns bästa för ögonen. Om man hårdrar det något fanns det vid varje diskussion två motsatta mentala inställningar bland mötesdeltagarna. Den första, som kunde tänka sig att ändra på vissa saker, privilegierna, försäljningen av torget, riddarhusordningen etc., i det högre syftet att konsolidera adelns ställning. Och den andra, för vilken varje förändring av adelns villkor var att betrakta som ett "angrepp". Dessa kopplade inte sällan ihop privilegierna med adelns grundlagsskyddade ställning som korporation, och ansåg adeln vara hotad av mer radikala strömningar i samtiden. Att kalla dem motsatta inställningar är dock en sanning med modifikation. Det fanns en enighet även i oenigheten. En gemensam begreppsapparat som i grunden kan karaktäriseras som adlig.

I vilken riktning pekar då resultaten från denna undersökning? Adeln ville fortfarande ordna allt till det bästa. (d.v.s. namnskydd, välgörenhet, bevarande) Detta kan kanske synas vara en självklarhet (vilken grupp vill inte det?), men i sken av den tidigare forskningen är resultatet av intresse. Min tidigare uppfattning att det är för tidigt att helt avskrivna adeln som studieobjekt efter 1866 har i och med den här undersökningen stärkts. Jag anser att det fortfarande finns meningsfull forskning att uträtta: adelns förhållande till välfärdsstaten och vice versa; fideikommissystemets vara eller inte vara; adliga stereotyper i film och litteratur, för att bara nämna några uppslag.

Vad gör då dessa resultat för bilden av *adelns solnedgång*? Å ena sidan stämmer de väl in. Samhället förändras, gammal egendom säljs och gamla privilegier försvinner. Å andra sidan framstår den adliga kulturen i sig som synnerligen aktiv, om än stadd i förändring och kanske mindre relevant för en del av de adliga än den varit tidigare. I slutändan är kanske frågan om eller när adeln genomgick sin "slutgiltiga förändring" mindre intressant än *hur* den gjorde det och vad som följde därefter.

1900-talets första årtionden var en oviss tid, för det svenska samhället i allmänhet och adeln i synnerhet. För vissa mötesdeltagare var det ett socialistiskt eller kommunistiskt maktövertagande som var mardrömsscenario, något som blev verklighet på andra sidan östersjön, med katastrofala följder för den baltyska adeln, som Whelan har visat. I Storbritannien fortsatte, enligt Cannadine, vissa adelspersoner att inneha stora förmögenheter och stort inflytande medan andra hamnade på obestånd. Att ha sitt *country house* blev oekonomiskt men många räddades ändå av subventioner och allmänhetens nyväckta intresse. Den brittiska adeln blev bevarandet personifierat. Gällande den svenska adeln finns det tecken som pekar åt samma håll.

Hur står sig då dessa resultat i förhållande till den tidigare adelsforskningen? I sken av de internationella studierna ovan, och de resultat jag presenterat här är det nog ett misstag att anta att den svenska adeln ”dog ut” i samband med ståndsreformationen och dess efterdyningar. Mycket förändrades naturligtvis, en del blev sig aldrig likt. Men jag anser att man snarare bör se det som ännu en adlig förändringsprocess – en i en rad av många förändringar genom århundradena. Som jag noterat på andra ställen i den här uppsatsen är dess omfång alldeles för litet för att kunna ge en heltäckande bild av hur denna förändringsprocess gick till, hur den tedde sig och vad den slutligen landade i. Men förhoppningsvis har det här arbetet bidragit med en liten pusselbit till det i stort sett outforskade fält som är den svenska adelns 1900-talshistoria.

8. Källor och litteratur

Tryckta Källor:

Ridderskapet och adelns protokoll vid lagtima adelsmötet år 1911.

Ridderskapet och adelns protokoll vid lagtima adelsmötet år 1914.

Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1915.

Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1916.

Ridderskapet och adelns protokoll vid lagtima adelsmötet år 1917.

Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1918.

Ridderskapet och adelns protokoll vid urtima adelsmötet år 1921.

Litteratur:

Aronsson, Peter, *Bönder gör politik: det lokala självstyret som social arena i tre smålandsocknar 1680-1850*, Lund, 1992

Cannadine, David, *Aspects of aristocracy*, New Haven & London, 1994

Cannadine, David, *The decline and fall of the British aristocracy*, New Haven & London, 1990

Carlsson, Sten, *Yrken och samhällsgrupper: den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866*, Stockholm, 1968

Charney, Leo & Schwartz, Vanessa R., (red) 1995, *Cinema and the invention of modern life*

Denk, Thomas, *Politisk Kultur*, Malmö, 2009

Demertzis, Nicolas, *Cultural theory and political culture: new directions and proposals*, Lund, 1985

Dewald, Jonathan, *The European Nobility, 1400-1800: new approaches to European history*, Cambridge, 1996

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, *Kulturanalyser*, Malmö, 2001

Elmroth, Ingvar, *Från överklass till medelklass: studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600-1900*, Lund, 2001

Englund, Peter, *Det hotade huset: adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm, 1989

Eriksen, Thomas Hylland, *Historia, myt och identitet*, Stockholm, 1996

Eriksson, Bo, *Svenska adelns historia*, Stockholm, 2011

- Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur: lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*, Stockholm, 1989
- Giles, Judy & Middleton, Tim, *Studying culture, a practical introduction*, Hoboken, 1999
- af Kleen, Björn, *Jorden de ärvde*, Stockholm, 2009
- Lerbom, Jens, *Mellan två riken: integration, Politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500-1700*, Lund, 2003
- Norrby, Göran, *Adel i förvandling: adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*, Uppsala, 2005
- Ortner, Sherry B, i *Culture/Power/History* Nicholas B. Dirks, Geoff Eley, & Sherry B. Ortner (red.), 392. Princeton, 1994
- Rundquist, Angela, *Blått blod och liljevita händer: en etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850-1900*, Stockholm, 1989
- Ullgren, Peter, *Lantadel: adliga godsägare I Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*, Lund, 2004
- Whelan, W. Heide, *Adapting to modernity: family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility*, Köln, 1999
- von Willebrand, Bengt Magnus, *Den svenska adeln: en demografisk-kulturhistorisk undersökning av Sveriges och Finlands adel*, Stockholm, 1932

Internet:

Nationalencyklopedin, <http://www.ne.se/fideikommiss>, hämtad 2011-12-29